

İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı'nda Yapılan Yüksek Lisans Tezlerinin Bir Değerlendirmesi

An Evaluation of MA Degree Dissertations in the Field of History of Islamic Sects

● Ali AVCU^a

^aİslam Mezhepleri Tarihi AD,
Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Sivas

Received: 01.02.2018
Accepted: 30.03.2018
Available online: 04.09.2018

Yazışma Adresi/Correspondence:
Ali AVCU
Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
İslam Mezhepleri Tarihi AD, Sivas,
TÜRKİYE/TURKEY
aliavcu01@hotmail.com

ÖZ Ülkemizde 2017 yılı itibariyle İslam Mezhepleri Tarihi alanında yaklaşık 350 yüksek lisans tezi tamamlanmıştır. Çalışmamızda alanda yapılmış olan bu tezlerin hangi dönem ve mezheplerde yoğunlaştığı, eksik bırakılan konu başlıklarının neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmamızda özellikle mezhepler tarihinin klasik kaynakları, İmamiye ve Alevilik-Bektaşılık konularında sayısal bir yoğunlaşmanın olduğu tespit edilmiştir. Ancak çağdaş İslam akımları ve Türkiye'deki dini-mezhebî yapılarla ilgili yeterli bilgi düzeyine ulaşılmadığı görülmüştür. Yine mezheplerin teşekkül süreçlerine yoğunlaştığı ancak sonraki değişim süreçleri ve güncel durumlarıyla ilgili yeterli çalışma yapılmadığı ortaya konulmuştur. Çok çalışılan akımlarda bile bu durum geçerliliğini korumaktadır. Genel başlıklı bir tez alındığında genellikle mezhep, zaman ve mekân sınırlandırması yapılmadığı ve konunun yüzeysel bir şekilde ele alındığı görülmüştür. Bu nedenle her hangi bir sınırlandırma yapılmaksızın alınan tezlerde içeriğin belli bir zaman dilimi ve mezhebi içerecek şekilde belirlenmesinde yarar vardır. Mukayeseli tezlerde de benzer bir sorun zaman zaman ortaya çıkabilmektedir. Güncel konu tercih edilen çalışmalarda daha ziyade şahıs üzerinde yoğunlaştığı, saha araştırmalarının sınırlı düzeyde kaldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslam; mezhep; grup; cemaat; tarih

ABSTRACT As of 2017, approximately 350 MA degree dissertations have been completed in the field of history of Islamic sects in Turkey. In our work we have tried to determine in which periods and sects are concentrated and what are the missing topics of these theses which were made in the field. In our research, it was determined that there is a numerical concentration especially in the classical sources of the history of sects, Imamism and Alevism-Bektashism. However, it seems that the level of knowledge has not reached sufficient level about contemporary Islamic movements and religious-sectarian structures in Turkey. Again, it has been revealed that are concentrated to the formation periods of the sects, but there is not enough work on the subsequent change periods and current situations. Even in highly studied sects, this situation remains valid. When a thesis with a general title is received, it is generally seen that there is no sect, time and space restriction and that the subject is treated in a superficial way. For this reason, in the theses taken without any restrictions, it is useful that the content is determined to include a certain time frame and sect. A similar problem can arise from time to time in comparative theses. In the thesis choosing current topics is generally focused on the individuals and the field researches have been seen to be limited.

Keywords: Islam; sect; group; congregation; history

Günümüzde İlahiyat Fakültelerinin üç temel bölümünden birisi olan Temel İslam Bilimleri'nin Anabilim Dallarından birisi de İslam Mezhepleri Tarihi'dir. 2002 yılından önce kurulmuş olan yirmi üç İlahiyat Fakültesi'nde müstakil bir Anabilim Dalı olan İslam Mezhepleri

Tarihi, belirtilen tarihten sonra kurulan İlahiyat ve İslamî İlimler Fakültelerinde ise genellikle Kelam ve Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı şeklinde Kelam Anabilim Dalı'yla birleştirilmiş ve İslam Mezhepleri Tarihi bu Anabilim Dalı'nın alt Bilim Dalı haline getirilmiştir.¹ Ancak bu yeni fakültelerde Kelam ve Mezhepler Tarihi alanında yapılan yüksek lisans çalışmalarında tamamlanan tezin Kelam mı yoksa İslam Mezhepleri Tarihi alanında mı olduğu belirtilmekte, bu da herhangi bir karışıklığa mahal verilmesinin önüne geçmektedir.

Araştırmamız İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı'nda tamamlanmış olan yüksek lisans tezlerinin bir değerlendirmesini yapmayı hedeflemektedir. Çalışmamızda veri olarak İSAM tez kataloğunu esas aldık. Bu katalogta yer alan ve 2017'nin ilk aylarına kadar tamamlanmış olan tezlere yer verdik. 2017'nin sonraki aylarında tamamlanmış ve henüz İSAM kataloğuna girmemiş olan tezleri araştırma konumuzun dışında bıraktık. Katalogta tespit ettiğimiz bazı eksiklik ve hataları da düzeltmeye çalıştık. Her ne kadar İSAM tez kataloğu bazı eksiklikler barındırsa da mevcut verinin Türkiye'de İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı'nın bilimsel olarak yüksek lisans düzeyinde kat ettiği aşamaları, eksiklerini ve hataları görmemiz açısından yeterli olacağını düşünmekteyiz.

Çalışmamız yapılan tezlerden seçilen bir örneklem üzerinden belli sonuçlar elde etmek gibi bir yöntem yerine, tespit ettiğimiz tezlerin tamamı üzerinden alanın bir resmini çekmeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla betimleyici/tasviri yöntemi esas alarak alanda ne kadar tez yapıldığı, hangi mezheplerde ve alanlarda ne kadar çalışma tamamlandığı, çalışma alanı olarak eksik, doyuma ulaşmış ve tekrara düşülmüş konuların neler olduğu gibi hususlar aydınlatılmaya çalışılacaktır. Herhangi bir örneklem grubu seçilmediği için yapılan tezlerin kalitesi, bilimsel yetkinliği, alana katkısı, metodolojik olarak yeterliliği gibi hususlara yer verilmeyecektir. Dolayısıyla çalışmamızın amacı, bundan sonraki süreçte alanda uzmanlaşacak olan araştırmacıların çalışma alanlarını, bu alanlardaki doyuma ulaşmış ve eksiklik bulunan konuları görmelerini sağlayarak tez konusu ve çalışma alanı belirleme noktasında bir yol haritası sunmaktır. Çalışma konumuz yüksek lisans tezleriyle sınırlı olduğu için ilgili konularda yapılan doktora, doçentlik ve benzeri çalışmalarla alan dışında tamamlanmış olan tezlere işaret edilmemiştir. Dolayısıyla ulaştığımız sonuçların İslam Mezhepleri Tarihi alanında yapılmış olan yüksek lisans tezlerinin verileriyle sınırlı olduğunu ifade etmeliyiz.

Kuşkusuz bilimsel bir araştırmanın en önemli hususiyetlerinden birisi konuları başarılı bir şekilde tasnif edebilmektir. Çalışmamızda yüksek lisans tezlerini konularına göre tasnif etmekte büyük bir zorluk yaşadığımızı itiraf etmeliyiz. Zira bazı tezler birden fazla alanı ilgilendiren başlık ya da içeriğe sahip olabilmektedir. Bu güçlüğü aşabilmek için bazı tezleri birden fazla başlıkta değerlendirmek durumunda kaldık.

1. TEZLERİN GENEL BİR TASNİFİ

İSAM verilerine göre ülkemizde İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı'nda tamamlanmış yüksek lisans tez sayısı 337'dir.² Bunlara listede eksik olanları da dâhil ettiğimizde alanda 350'nin üzerinde tez yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu tezlerin çoğunluğu alanın önde gelen hocaları tarafından yaptırılmış olmakla birlikte özellikle bazı kelam akademisyenlerinin de İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı'ndaki kimi tezlere da-

¹ İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı'nın gelişim seyriyle ilgili olarak bkz. Hasan Onat, "Türkiye'de İslam Mezhepleri Tarihi'nin Gelişim Seyrinde Prof. Dr. Ethem Ruhi Fiğlalî'nin Yeri", *Ethem Ruhi Fiğlalî'ya Armağan*, Ankara 2002; Osman Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, Hititkitap, Ankara 2008, 307-310.

² Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=tezilh/findrecords.php>. Erişim tarihi: 22.11.2017.

nışmanlık yaptığı anlaşılmaktadır.³ Yapılan tezlerin önemli bir kısmı Ankara, İstanbul, İzmir, Konya ve Kayseri gibi büyük şehirlerde ve buralardaki köklü üniversitelerde yoğunlaşmıştır. Alan hocalarının yaptırdığı tezlere baktığımızda Ethem Ruhi Fıçlalı, Mustafa Öz, Ahmet Turan, Avni İlhan, Hasan Onat, Sönmez Kutlu, Mehmet Ali Büyükkara, Metin Bozkuş, Saffet Sarıkaya, Mehmet Zeki İşcan, Mazlum Uyar, Sayın Dalkıran ve Halil İbrahim Bulut gibi kıdemli hocaların tez danışmanlıklarının ciddi bir ye-kûn tuttuğu görülmektedir. Diğer yandan özellikle Kelam olmak üzere farklı bilim dallarına ait hocalar tarafından İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı'nda yaptırılan tezlerin de küçümsenemeyecek bir orana sahip olduğunu ifade etmekte fayda vardır.

Yapılan tezlerin çalışma alanlarına baktığımızda klasik konulara ağırlık verildiği, çağdaş akım ya da şahıslara ise nispeten daha az yer verildiği gözlenmektedir.⁴ Yine konu merkezli çalışmalar şahıs merkezli tezler ve eser incelemelerine oranla ciddi bir ağırlığa sahiptir.⁵ Alan araştırması türünde yapılan çalışmaların da oldukça yetersiz kaldığı gözlenmektedir.⁶

Mezhep, cemaat, tarikat gibi dinî gruplar la alakalı çalışmalara baktığımızda özellikle İmamiye ve Alevilik-Bektaşilik konularında bir yoğunlaşma olduğuna şahit olmaktayız. İmamiye hakkında otuz iki tez yapılmıştır. Bu sayıya Şia başlığı altında yapılan on bir tezi de dâhil ettiğimizde toplam sayı kırk üç olmaktadır. Zira Şia başlığı altında yapılan tezlerin hemen tamamı İmamiye'yi merkeze almakta ya da Şia kavramıyla İmamiye'yi kastetmektedir. Alevilik-Bektaşilik konusunda yapılan tez sayısı ise elli dördür. İki alanda tamamlanan tez sayısı doksan yedi etmektedir ki alanda yapılan toplam tezlerin yaklaşık % 30'una karşılık gelmektedir. Dikkat çeken bir diğer çalışma alanı ise mezheplerin tasnif sistemiyle alakalı eser ve şahıs merkezli çalışmalardır. Toplam kırk iki çalışmada yazar, eser ya da mezhep merkezli olarak tasnif sorunu ve mezhep anlayışı ele alınmıştır. Yedi çalışmada ise tahkik ve tercüme yapılmıştır.

Şahıs merkezli çalışmaların bir kısmı, mezhepler tarihi açısından dikkate değer bulunan klasik dönem âlimlerinin mezhep anlayışlarına yer verirken, diğer bazıları ise mezheplerin ortaya çıkmasında önemli olan dört halife ve Emevîler dönemlerindeki belli simaları ele almıştır. Mezheplerin arka planı ve doğuş sebepleri hakkında üç çalışma yapılırken, hadis-mezhep ilişkisi konusunda üç tez tamamlanmıştır.

Yapılan yüksek lisans tezlerine baktığımızda dönemsel çalışmaların da dikkat çektiğini görmekteyiz. On çalışma dört halife, üç çalışma Emevîler, iki çalışma Abbasîler, birer çalışma da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerini ele almıştır. Yirmi iki tezde mezhepler tarihinin temel kavramları çalışma konusu yapılırken, on altı tezde konular mukayeseli olarak ele alınmıştır.

On çalışmanın tez başlığında Ehl-i Sünnet ya da Sünnî kavramlarına yer verilirken Ehl-i Sünnet'in kollarıyla alakalı çalışma sayısı yirmi beştir. Bunların dokuz tanesi Hanefilik-Maturidîlik, on tanesi Eş'arîlik, beşi Hanbelîlik, biri de Haşeviye hakkındadır. Vahhabîlik-Selefilik alanında ise on üç tez yapılmıştır. Yedi çalışma Alevîlik dışı tasavvufi çevrelerle alakalı konuları incelemiştir.

Erken dönemde ortaya çıkan İslam Mezhepleri içerisinde Haricîlik ve Mutezile ile alakalı çalışmalarda bir yoğunluk gözlenmektedir. Haricîlikle alakalı on yedi, Mutezile ile ilgili on altı çalışma yapılmıştır. Mürcie hakkında ise dört çalışma vardır.

³ Prof. Dr. Cihat Tunç, Prof. Dr. İlyas Çelebi ve Yrd. Doç. Dr. İsmail Yürük bu durumun bazı örnekleridir.

⁴ Yapılan tezlerin 220 tanesi klasik konu ve şahıslarla, 127 tanesi çağdaş akım ve şahıslarla alakalıdır.

⁵ Yapılan tezlerin yaklaşık 220 tanesi konu merkezli iken, şahıs merkezli çalışma adedi 75, eser tanıtımı ve incelemesi 50 civarındadır.

⁶ Alan araştırması türünde 19 çalışma tespit edilebilmiştir.

Araştırmacılar Şii gruplara da ilgi duymuş, Zeydiye ile ilgili altı, Gulat-ı Şia ile alakalı on iki, İsmailiye konusunda üç, Dürzîlik hakkında bir, Nusayrîlikle alakalı dört tez tamamlanmıştır. Yezidîlik hakkında tamamlanmış üç tez vardır. Bahailik çalışsan beş, Kadiyanîlik çalışsan iki araştırmacı vardır.

Mezhepler tarihinin çalışma alanlarından birisi de Türkiye’de ve Türkiye dışında son dönemde ortaya çıkmış Çağdaş İslam Akımları, önemli düşünür ve aydınlardır. Araştırmacıların bu alanlara ilgisinin yüksek lisans düzeyinde yetersiz olduğu gözlenmektedir. Alevîlik-Bektaşîlik dışında Türkiye’deki çağdaş akım, kişi ya da kurumsal yapılar üzerine yapılmış tez sayısı yirmi dokuz, Türkiye dışındaki çağdaş akım, şahıs ya da kurumsal yapılar hakkında bitirilmiş tez sayısı ise on beştir.

2. TEZLERİN KONULARINA GÖRE TASNİFİ

2.1. TEMEL ŞAHİS VE ESERLERİ TASNİF, YÖNTEM VE MEZHEPLER TARİHİNE KATKISI AÇISINDAN ELE ALAN ÇALIŞMALAR

Mezhepler tarihinin temel şahıs ve eserlerini tasnif sistemi, yöntem ve mezhep anlayışları açısından ele alan çalışmalar özellikle 2003 yılından sonra artmıştır. Bu alanda 1994 yılında bir,⁷ 95’te bir,⁸ 96’da üç,⁹ 98’de bir,¹⁰ 2000’de bir,¹¹ 2001’de bir¹² çalışma yapılmıştır. 2003 ve sonrasında ise otuz beş çalışma tamamlanmıştır.

Osmanlı öncesi dönemle alakalı temel eserlerin hemen hepsinin yüksek lisans düzeyinde çalışıldığını ve bu konunun nicelik olarak belli bir doygunluğa ulaştığını görmekteyiz. Ancak özellikle Osmanlı dönemi makâlât geleneğiyle Şîî, Mutezilî, Haricî ve benzeri Ehl-i Sünnet dışı makâlât gelenekleri konusunda çalışılabilecek bazı boşluklar olduğu görülmektedir.

Bu çalışma alanında bazı şahıs ya da eserlerin en az iki çalışmaya konu edilmiş olması dikkat çekmektedir. Bu çalışmalardan bazıları eserin ya da şahsın farklı bir yönüne işaret ederek özgün kalmayı başarmışken, diğer bazılarında ise benzer çalışmadan haberdar olmamak ya da aynı dönemde benzer konuyu çalışmaktan kaynaklanan tekrar sorunu ortaya çıkmıştır.¹³

Temel eserlerin tasnif sistemi ve önemli şahısların mezhep anlayışlarıyla ilgili karşılaştırmalı çalışmalara da yer verilmiştir. Bir çalışmada Bağdadî, Şehristanî ve İbn Hazm’ın tasnif yöntemleri karşılaştırılırken¹⁴, diğer bir tezde Bağdadî ve Nevbahtî’nin itikadî fırkaları tasnifi ele alınmıştır.¹⁵ Bir başka çalışmada ise İzmirli İsmail Hakkı, Abdulaziz Çaviş ve Milaslı İsmail Hakkı’nın eserleri karşılaştırılmıştır.¹⁶

⁷ Hüseyin Akgül, *Mutahhar b. Abdurrahman’ın Risâle fi Tekfirî’s-Şa’sı*, DEÜSBE, İzmir 1994.

⁸ Tefvîk Kök, *Reddü’l-Hilâf ve Faslü’l-İhtilâf İsimli Eser ve Tahlili*, EÜSBE, Kayseri 1995.

⁹ Muammer Aktaş, *İzmirli İsmail Hakkı’nın Muhassal Kelam ve’l-Hikme Adlı Eserindeki İslâm Mezhepleri ve Bunların Kaynaklara Göre Değerlendirilmesi*, EÜSBE, Kayseri 1996; Kemal Karabiber, *Fahreddin er-Râzî’ye Göre İslam Mezheplerinin Tasnifi*, HÜSBE, Urfa 1996; Ahmet Ak, *Şehristânî’nin el-Milel ve’n-Nihal’inde İslam Mezheplerinin Tasnifi*, MÜSBE, İstanbul 1996.

¹⁰ Cenkşu Üçer, *el-Hittî’nin es-Seyfü’l-Bâtır Adlı Eseri ve Mezhepler Tarihindeki Yeri*, OMÜSBE, Samsun 1998.

¹¹ Muzaffer Tan, *Batınîlik Kavramı ve Batınî Fırkaların Tasnifi Meselesi*, AÜSBE, Ankara 2000.

¹² Mehmet Muçhan, *İzmirli İsmail Hakkı’nın el-Cevâbü’s-Sedid fi Beyânî Dini’t-Tevhîd Adlı Eserinin, Abdülaziz Çaviş’in Anglikan Kilisesine Cevap ve Milaslı İsmail Hakkı’nın Hakikat-ı İslam Adlı Eseriyle Karşılaştırmalı Tahlili*, EÜSBE, Kayseri 2001.

¹³ Eşarî ile ilgili üç çalışma yapılmıştır: Kadir Gömbeyaz, *Makâlât Geleneğinde İmam Eşarî*, UÜSBE, Bursa 2005; Mehmet Haberli, *Eşarî’nin Makâlât’ında Haricîler’in Sınıflandırılması ve Öne Çıkan Görüşleri*, MÜSBE, İstanbul 2006; Alpaslan Köse, *Eşarî’nin Makâlât’ında Şii Grupların Sınıflandırılması ve Önemli Görüşleri*, MÜSBE, İstanbul 2006. Mekh3ul en-Neseffî ile ilgili iki çalışma yapılmıştır: Hasan Acar, *MutiMekhül en-Neseffî’nin ‘Kitâbu’r-Redd ‘alé’l-Ehvâve’l-Bida’ İsimli Eserinde Mezheplerin Tasnifi ve Mürcîi Makâlât Geleneği İçindeki Yeri*, AÜSBE, Ankara 2003; Ahmet İzol, *Muti en-Neseffî’nin ‘Kitâbu’r-Redd ‘alé’l-Bida’ Adlı Eserinin Tercüme ve Tahlili*, HÜSBE, Urfa 2013. Fahreddin er-Râzî’nin İtikadî’i iki çalışmaya konu olmuştur: Karabiber, *Fahreddin er-Râzî’ye Göre İslam Mezheplerinin Tasnifi*, Ahmet Kara, *Fahreddin er-Râzî ve İtikadâtıFırakî’l-Müslimîne’l-Müşrikîn Adlı Eserinin Mezhepler Tarihi Yazıcılığındaki Yeri ve Önemi*, SÜSBE, Konya 2010. İbn-i Hazm’ın *Fisâl’i* iki farklı çalışmanın konusu yapılmıştır: Hüseyin Güneş, *İbn-i Hazm’ın el-Fisâl’inde Eşarîlerle İlgili Görüşleri ve Bunun Değerlendirilmesi*, SÜSBE, Konya 2003; AkhmetovGaziz, *İbn-i Hazm’ın Mezhepler Tarihindeki Yeri ve el-Fisâl Adlı Eserinde Mezhepleri Ele Alış Yöntemi*, SÜSBE, Konya 2010.

¹⁴ Yusuf Kahraman, *Abdulkahir Bağdadî, Şehristanî ve İbn Hazm’ın İslam Mezheplerini Tasnif Yöntemleri*, MÜSBE, İstanbul 2003.

Mezheplerin tasnif sorunu belli bir mezhebi gelenek ve kavram üzerinden de incelenebilmiştir. Bir çalışmada ilk dönem makâlât türü Sünnî eserlerden hareketle Şîî fırkaların tasnif sorunu ele alınırken¹⁷, diğer bir çalışmada tasnif sorunu Bâtınîlik kavramı üzerinden incelenmiştir.¹⁸ Meseleyi mezhebi kavramlar üzerinden ele alacak benzer çalışmalar alana katkı sağlayacaktır.

Toplam yedi çalışmada klasik mezhepler tarihi alanıyla alakalı görülen temel yazma eserlerin tahkik, tahlil, tercüme ve Latinizasyonu konu edinilmiştir.¹⁹ Kuşkusuz bu rakam yetersizdir ve bu alanda ciddi bir mesafe alınması gerektiği ortadadır. Ancak bu tür konular tercih edilirken tahkik ve tercüme çalışmasının tek başına bilimsel bir faaliyet olmadığına dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu tür çalışmalarda tahkik edilen eserin yazarı hakkında bilgi vermek, dönemin genel özelliklerini, yazarın etkilendiği bilimsel çevreleri ve kendisinden sonrakiler üzerindeki tesirlerini tespit etmek önem arz etmektedir. Yi-ne eserin mezhepler tarihi açısından ne gibi bir öneminin olduğu ve yazım gelenekleri içerisinde nereye oturduğu gibi hususlara işaret eden bir değerlendirme yapılması da çalışmanın bilimsel bir zemine oturması ve alana katkı sağlanması neticesini doğuracaktır.

Bu çalışmaların dışında ilk ihtilafların ve mezheplerin ortaya çıkmasında öne çıkan belli şahıslar da tez konusu yapılmıştır. Bir çalışma Hz. Aîşe,²⁰ iki çalışma Hz. Ali,²¹ bir çalışma Hz. Hasan,²² bir çalışma Hasan Basri,²³ iki çalışma Ömer b. Abdülaziz,²⁴ bir çalışma Cafer es-Sâdık,²⁵ bir çalışma İmam Buharî,²⁶ bir çalışma Ahmet Yesevî²⁷ ve bir çalışma da Fuzulî²⁸ hakkında derinleşerek ilgili kişilerin mezhep algımız üzerindeki rollerini açığa çıkarmaya çalışmıştır.

2.2. MEZHEBÎ HADİSLERLE ALAKALI ÇALIŞMALAR

Her ne kadar Hz. Peygamber döneminde kurumsallaşmış bir mezhep yoksa da sonraki süreçte toplanarak yazıya geçirilen hadis kaynaklarında bazı mezhep isimlerine yer verilmiştir. Mezhepler tarihi alanını doğrudan ilgilendiren bu hadislere alan araştırmacılarının ilgisiz kalması beklenemezdi. Toplam üç çalışmada mezhepler tarihi alanıyla hadis münasebetleri ele alınmıştır. Bir çalışmada Kütüb-ü Tis'a'daki hadislere göre Haricîlik ele alınırken,²⁹ bir diğerinde Sahih-i Buharî mezhepler tarihi açısından değerlendirilmiş,³⁰ üçüncü çalışmada ise mezhepler tarihçilerinin mezhebi hadislere nasıl yaklaştıkları konu edinilmiştir.³¹ Başta 73 fırka hadisi olmak üzere mezhebi hadislerin mezhep algımız üzerindeki belirleyici etkisini düşünürsek bu konu alanında yapılmış olan 3 çalışmanın yetersiz kaldığını ve yeni çalışmalara

¹⁵ Mustafa Seviş, *Bağdâdî ve Nevbahtî'nin İtikadî Fırkaları Tasnifi*, YYÜSBE, Van 2003.

¹⁶ Muçhan, *İzmirli İsmail Hakkî'nin el-Cevâbü's-Sedîd fi Beyânî Dîni't-Tevhîd Adlı Eserinin, Abdülaziz Çaviş'in Anglikan Kilisesine Cevap ve Milaslı İsmail Hakkî'nin Hakikat-ı İslam Adlı Eseriyle Karşılaştırmalı Tahlili*.

¹⁷ Mine Gök, *İlk Dönem Sünnî Makâlât Türü Eserlerde Şîî Fırkaların Tasnifi Problemi*, ÇÜSBE, Adana 2015.

¹⁸ Tan, *Bâtınîlik Kavramı ve Batını Fırkaların Tasnifi Meselesi*.

¹⁹ Bu çalışmalar Osman Oral, Handan Köksal, Ahmet Selim Harputlu, Ali Aslan, Ramazan Aydın, Rakan Tahseen Hama ve Saman Smael Qader tarafından yapılmıştır.

²⁰ Sevde İla, *Hz. Aîşe ve Peygamber Sonrası Siyasî Hayattaki Rolü*, ÇÜSBE, Adana 2007.

²¹ Fatih Topaloğlu, *Hz. Ali'nin Hz. Osman Dönemi Siyasî Olaylarına Yönelik Tutumu*, DEÜSBE, İzmir 2001; Hacer Suiçmez, *Hz. Ali'nin Savaşları ve İslam Mezhepler Tarihi Açısından Önemi*, MÜSBE, İstanbul 2010.

²² Zeynep Sürmeli, *Hz. Hasan ve Soyuna Mezhebi Yaklaşımlarla Biçilen Siyasî ve Dinî Rol Problematiklerinin Analizi*, FÜSBE, Elazığ 2012.

²³ Erkan Özata, *Hasan-ı Basrî ve Kelamî Görüşleri*, CÜSBE, Sivas 2007.

²⁴ Feyza Güner, *Ömer b. Abdülaziz Döneminde Mezhep Hareketleri*, AÜSBE, Ankara 2001; Murat Tokgöz, *Emevî Halifelerinden Ömer b. Abdülaziz'in Hâricî ve Şîî Mezhep Akımlarına Yönelik Siyaseti*, CÜSBE, Sivas 2009.

²⁵ Mehmet Atalan, *Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sadık*, AÜSBE, Ankara 1998.

²⁶ Zafer Özdemir, *Mezhepler Tarihi Açısından Buharî*, AÜSBE, Ankara 2001.

²⁷ Ali Atmaca, *Ahmet Yesevî'nin İnanç ve Düşünce Dünyası*, CÜSBE, Sivas 2008.

²⁸ Nihal İçten, *Fuzulî ve Mezhebi Görüşleri*, NEÜSBE, Konya 2013.

²⁹ Süleyman Çam, *Kütüb-ü Tis'a'daki Hadislere Göre Hâricîlik*, DEÜSBE, İzmir 2002.

³⁰ Mehmet Çetinkaya, *İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Sahih-i Buharî*, MÜSBE, İstanbul 2006.

³¹ Mümine Kübra Gebel, *İslam Mezhepler Tarihçilerinin Mezheplerle İlgili Hadisleri Değerlendirmeleri*, SİÜSBE, Maraş 2016.

ihtiyaç olduğunu söyleyebiliriz. Konuyu teorik çerçeveden çıkararak pratikteki yansımalarını görmek için mezhep anlayışımızın şekillenmesinde mezhebi hadislerin yerini ortaya koyacak bazı alan araştırmaları çalışma konusu olarak düşünülebilir.

2.3. MEZHEPLERİN ARKA PLANIYLA ALAKALI ÇALIŞMALAR

Özellikle Yörükân'la birlikte ülkemizdeki mezhepler tarihi araştırmalarında sosyal pozitivist yaklaşımın etkisi hissedilmiş, bunun bir sonucu olarak mezheplerin ortaya çıkış sebepleri, sosyokültürel, siyasi ve ekonomik olayların mezheplerin ortaya çıkışındaki etkileri üzerinde ciddi şekilde kafa yorulmaya başlanmıştır. İlk mezhepler tarihçileri bu konuya özellikle makale düzeyinde bir hayli mesai harcadığı için olsa gerek, mezheplerin arka planıyla alakalı yüksek lisans düzeyindeki çalışma sayısı sınırlı düzeyde kalmıştır. İki çalışmada doğrudan, bir çalışmada dolaylı bir şekilde mezheplerin arka planı ele alınmıştır. Akoğlu, mezheplerin doğuşunda cahiliye dönemi Arap kültürünün etkisini ele alırken;³² Hançer, ekonomik hadiselerin ve mevalinin mezheplerin teşekkülündeki etkisini incelemiştir.³³ Acımamatov ise Türklerin İslamlaşmasında mezheplerin rolünü konu edinmiştir.³⁴

2.4. DÖNEMSEL ÇALIŞMALAR

Ülkemiz bilim çevrelerinde genel olarak tarih anlayışının sorunlu olduğunu, ideolojik, süreç takibinden yoksun, insicamsız ve kopuk bir tarih algımızın olduğunu söyleyebiliriz. Mezhepler tarihi alanı da bir yönüyle tarih olduğu için yapılan çalışmalarda sebep sonuç ilişkisine dayalı, insicamlı ve süreç takibine dayanan çalışmalar yapmak hedeflenmektedir. Bu doğrultuda 1400 yıllık İslam tarihinin mezhepler tarihi serüvenini süreç mantığı içerisinde aydınlatmak alanın en önemli hedefidir. Yapılan bazı yüksek lisans çalışmalarında, mezheplerin teşekkül süreçlerinden günümüze kadarki serüvenlerinin kesintisiz bir fotoğrafını görmemize katkı sağlayacak nitelikte süreç takibini esas alan konulara yer verilmiştir.

Müslümanlar arasındaki ihtilaflar daha çok Hz. Osman döneminde başladığı için dört halife dönemiyle ilgili çalışmalar çoğunlukla Hz. Osman ve Ali dönemlerini ele almıştır. Bir çalışma genel olarak dört halife dönemi siyasi olaylarının mezheplerin ortaya çıkmasındaki rolünü ele alırken,³⁵ bir çalışma Ehl-i Sünnet ve Şia'nın ilk üç halifeye bakışını karşılaştırmalı olarak incelemiştir.³⁶ İki çalışmada Hz. Osman dönemi,³⁷ beş çalışmada da Hz. Ali dönemi olayları konu edinilmiştir.³⁸ Bir çalışma ise Hz. Aişe'nin dört halife dönemi siyasi olaylarındaki rolünü belirlemeye çalışmıştır.³⁹ Çalışmaların dikkat çeken yönü 2010 yılından sonra bu konuya ilgi duyulmuş olmasıdır.

Emevîler dönemini doğrudan konu edinen çalışma sayısı üçtür. Bunlardan birincisinde Emevîler dönemi sosyal hayatının mezheplerin doğuşundaki etkilerine⁴⁰, ikincisinde Ömer b. Abdülaziz dönemi

³² Muharrem Akoğlu, *Cahiliye Dönemi Arap Kültürünün Mezheplerin Doğuşuna Etkisi*, EÜSBE, Kayseri 1995.

³³ Ali Hançer, *Erken Dönem İslâm Tarihinde İktisadi Olaylar ve Mevâli'nin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi*, NEÜSBE, Konya 2013.

³⁴ Zaylabidin Hacımamatov, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mezheplerin Rolü*, AÜSBE, Ankara 2001.

³⁵ Abdülkader Durguti, *Hulefâi Râşidîn Dönemi Siyasi Olayları ve Mezheplerin Oluşumuna Etkisi*, SÜSBE, Konya 2010.

³⁶ Kahraman Erdoğan, *Mesalib Bağlamında Ehl-i Sünnet ve Şia'da İlk Üç Halife (İbn Teymiye ve İbn Mutaahhar el-Hilî Örneği)*, NEÜSBE, Konya 2012.

³⁷ Topaloğlu, *Hz. Ali'nin Hz. Osman Dönemi Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu*; Nejd Akay, *Hz. Osman Dönemi Fitne Olayları ve Temel Sebepleri*, MÜSBE, İstanbul 2012.

³⁸ Suiçmez, *Hz. Ali'nin Savaşları ve İslam Mezhepler Tarihi Açısından Önemi*; Ali Durmuş, *İslam Tarihinde İlk Dönem Mezhepleşmeye Etki Eden İhtilaflar ve Kemaleddin Şükrü'nün 'İslam Tarihinde Nifak: Ali' Eserine Göre Hz. Ali Dönemindeki Problemlerin Mezheplerin Oluşumundaki Rolü*, İÜSBE, İstanbul 2012; İsa Karadere, *Cemel ve Sıffin Savaşlarının İslam Mezhepleri Tarihi Açısından İncelenmesi*, NEÜSBE, Konya 2013; Zekai Türkmen, *Cemel ve Sıffin Savaşlarının İslam Mezheplerinin Oluşumuna Etkisi*, DEÜSBE, İzmir 2016; Yusuf Sansarkan, *İslam Düşünce Geleneğinde Tahkim Meselesi ve Mezhebi Ekoller Üzerindeki Etkisi*, UÜSBE, Bursa 2017.

³⁹ İla, *Hz. Aişe ve Peygamber Sonrası Siyasî Hayattaki Rolü*.

⁴⁰ Bilal Güler, *Emevîler Dönemi Sosyal Hayatın Mezheplerin Doğuşuna ve Gelişmesine Etkileri*, EÜSBE, Kayseri 1998.

mindeki mezhebî hareketlere⁴¹, üçüncüsünde ise Ömer b. Abdülaziz'in Hâricî ve Şîî çevrelere yönelik politikalarına yer verilmiştir.⁴²

Abbasîler dönemiyle alakalı iki çalışma yapılmıştır. Bunlardan birincisi Abbasîler'in ilk döneminde zındıklık hareketini ele alırken,⁴³ ikincisi kuruluş döneminde Abbasiyyûn-Talibiyyûn çekişmesini konu edinmiştir.⁴⁴

Selçuklu dönemini konu edinen tek çalışmada dönemin fikir hareketlerine yer verilmiştir.⁴⁵ Osmanlı dönemiyle ilgili yegâne çalışmada ise Osmanlı'daki itikadî mezhepler konu edinilmiştir.⁴⁶ Karahanlılar, Gazneliler, Memluklar, Eyyubîler ve benzeri devletlerin mezhebi açıdan ele alındığı her hangi bir çalışma yoktur.

Mevcut tablo, yüksek lisans düzeyindeki çalışmaların mezhep, eser ve şahıs merkezli olduğunu, dönemsel çalışmalara yeterince ilgi gösterilmediğini ortaya koymaktadır. Ancak mezhep, eser ve şahıs merkezli çalışmalarda araştırılan konunun dönemle irtibatının mutlaka kurulmaya çalışıldığını, bu anlamda alanda yapılan tezlerin pek çoğunun süreç bilinciyle hareket edilen ve belli bir dönemi merkeze alan çalışmalar olduğunu ifade etmeliyiz.

2.5. KAVRAM MERKEZLİ ÇALIŞMALAR

Mezhepler tarihi alanında yapılan çalışmalarda kavramlara özel bir önem verilmektedir. Çünkü mezhepler, tarihin belli bir döneminde ortaya çıkıp varlıklarını belli bir süre devam ettirdikleri, hatta bazıları günümüze kadar yaşamaya devam ettikleri için sosyopolitik olaylara bağlı olarak mezhebî anlayışlarında da dik-kate değer değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Sosyokültürel değişmeye bağlı olarak mezhebi kavramlar da anlam genişlemesine ya da daralmasına uğramaktadır. Bu sebeple ortaya çıkmış olan mezhepler tarafından ön plana alınan ve mezhebî çevrelerde sık sık kullanılan kavramlar araştırmacıların dikkatini çekmiş, bu durum kavramsal analizlere yer veren çalışmaların ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur.

Yüksek lisans çalışmalarında akıl kavramının Ehl-i Sünnet kelimcileri nezdindeki yeri bir,⁴⁷ İslam mezheplerinde tevilin yeri bir;⁴⁸ iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak bir,⁴⁹ tekfir kavramı ve İbadiye'deki tekfir anlayışı bir,⁵⁰ İslam mezheplerinin büyük günah konusuna bakışları iki,⁵¹ mezheplerin iman anlayışları bir araştırmanın⁵² konusu olmuştur.

Mehdilik konusu baştan itibaren araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu konudaki ilk çalışma mehdi fikri ve Müslümanlar arasındaki ilk tezahürleri hakkında olmuştur.⁵³ Sünni dünyadaki başlıca mehdici hareketler;⁵⁴ XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı'daki mehdici hareketler⁵⁵ ve mehdi düşüncesinin İslam mezheplerindeki yansımaları bu alanda yapılan diğer çalışmalar olmuştur.⁵⁶

⁴¹ Güner, *Ömer b. Abdülaziz Döneminde Mezhep Hareketleri*.

⁴² Tokgöz, *Emevî Halifelerinden Ömer b. Abdülaziz'in Hâricî ve Şîî Mezhep Akımlarına Yönelik Siyaseti*.

⁴³ İsmail Numanoğlu, *Abbasilerin İlk Döneminde Zındıklık Hareketi*, NEÜSBE, Konya 2011.

⁴⁴ Yusuf Koçak, *Abbasiler'in Kuruluş Döneminde Abbasiyyun-Talibiyyun Çekişmesi*, AÜSBE, Ankara 2014.

⁴⁵ Selim Kaya, *Selçuklular Dönemi Fikir Hareketleri*, EÜSBE, Kayseri 1995.

⁴⁶ Zeki Değmiş, *Osmanlılarda İtikadî Mezhepler*, YYÜSBE, Van 2006.

⁴⁷ Mevlüt Albayrak, *Ehl-i Sünnet Kelamcılarına Göre Akıl*, DEÜSBE, İzmir 1993.

⁴⁸ Fahri Sağlık, *İslam Mezheplerinde Te'vil*, MÜSBE, İstanbul 1992.

⁴⁹ Yunus Şanlı, *İslam Mezheplerinin İyiliği Emretme Kötülükten Alıkoyma Konusuna Yaklaşımları*, CÜSBE, Sivas 2004.

⁵⁰ Kadriye Yanmış, *İslam Mezheplerinde Tekfir ve İbadiyye'nin Tekfir Anlayışının Mukayesesi*, DÜSBE, Diyarbakır 2015.

⁵¹ Mustafa Canpolat, *İslam Mezhepler Tarihinde Büyük Günah Meselesi*, HÜSBE, Urfa 1998; Mehmet Bağcı, *İslam Mezheplerinde İman ve Büyük Günah Problemi*, MÜSBE, İstanbul 2008.

⁵² Bağcı, *İslam Mezheplerinde İman ve Büyük Günah Problemi*.

⁵³ Ahmet Yöner, *Mehdilik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri*, AÜSBE, Ankara 1998.

⁵⁴ Alperen Çelik, *Sünnî Dünyada Belli Başlı Mehdilik Hareketleri*, MÜSBE, İstanbul 2005.

Hilafet ve imamet kavramları da tez konusu olarak seçilmiş, bir çalışma semantik açıdan hilafet kavramını ele alırken⁵⁷, iki tezde imamet anlayışı konu edinilmiştir. Bunlardan birincisinde Zeydiye'nin⁵⁸, diğerinde ise Taftazânî'nin imamet anlayışı çalışılmıştır.⁵⁹

Takiye kavramı bir,⁶⁰ İslam mezheplerinde biat algısı bir,⁶¹ Ehl-i Beyt kavramı bir,⁶² vesayet sorunu bir,⁶³ İslam mezheplerinde ricat kavramı bir çalışmanın⁶⁴ konusu olmuştur. Bir çalışma Bâtınlık kavramını,⁶⁵ bir çalışma Halku'l-Kur'ân meselesinin siyasi, sosyal ve itikadî boyutlarını,⁶⁶ bir diğeri İslam toplumunda taassup kavramını,⁶⁷ bir çalışma da erken dönem İslam mezhepleri arasındaki iletişim sorununu⁶⁸ ele almıştır.

Mezhepler tarihinin temel kavramlarıyla ilgili tez konularına baktığımızda bir kısmının belli bir mezhebi ve dönemi kapsayan sınırlandırılmış çalışmalar olduğunu görmekteyiz. Ancak diğer bazılarının ise mezheplerin tamamını ve tüm zamanları kapsayacak şekilde genel konu başlıkları içerdiğine şahit olmaktadır. Henüz yüksek lisans düzeyinde olup bilimsel araştırmayla ve alanla yeni tanışmaya başlamış olan bir araştırmacının 1400 yıllık İslam tarihinin tamamına ve bütün mezheplere hâkim olması mümkün değildir. Bu sorun beraberinde bu ikinci tür çalışmaların süreç takibinden yoksun, parçacı, seçmeci ve indirgemeci bir yaklaşımla en iyi hâkim olduğu ekol ve zaman dilimini ön plana çıkararak birbirinden kopuk ve insicamsız bir tez ortaya koymasına sebebiyet vermektedir. Bu nedenle kavramsal çalışmaların belli bir mezhep özelinde ve belirli bir zaman dilimini kapsayacak şekilde belirlenmesinde fayda vardır. Öte yandan yapılan çalışmaların önemli bir kısmının konuyu genel olarak ele aldığını, bu alanda daha özel, derinlemesine ve mukayeseli çalışmalar yapmanın imkân dâhilinde olduğunu ifade etmeliyiz.

2.6. MUKAYESELİ ÇALIŞMALAR

İslam mezhepleri tarihi alanında yapılan tezlerde mukayeseli konulara da yer verilmiştir. Mukayeseli tezlerin büyük bir kısmının Seyit Bahçivan ve kelim anabilim dalı öğretim üyelerinin danışmanlığında yapıldığı gözlenmektedir.⁶⁹ Toplam on yedi mukayeseli çalışmanın birinde eser, üçünde şahıs, on üçünde ise mezhep karşılaştırması yapılmıştır. Eser mukayesesi yapılan çalışmada İzmirli İsmail Hakkı'nın, Abdulaziz Çâviş'in ve Milaslı İsmail Hakkı'nın eserleri karşılaştırılmıştır.⁷⁰ Şahıs mukayesesi yapan çalışmalardan birincisinde Bağdadî, Şehrîstânî ve İbn-i Hazm'ın mezhepleri tasnif yöntemleri karşılaştırılmıştır.⁷¹ Diğer iki çalışmada ise İbn Teymiye ile İbn Mutahhar el-Hillî'nin ilk üç halife ve imamet anlayışları mukayese edilmiştir.⁷²

⁵⁵ Yasemin Çağlayan, *Onaltıncı Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı Devleti'ndeki Mehdilik Hareketleri*, MÜSBE, İstanbul 2009.

⁵⁶ Muhammed Cihat Oruç, *Mehdilik Düşüncesinin İslam Mezheplerindeki Yansımaları*, ŞÜSBE, Şırnak 2016.

⁵⁷ Bülent Ünal, *Semantik Açısından Kur'an'da Hilâfet Kavramı*, DEÜSBE, İzmir 1990.

⁵⁸ Yasin Taş, *Zeydiye'nin İmamet Anlayışı: Doğuşu ve Gelişmesi*, MÜSBE, İstanbul 2005.

⁵⁹ Mehmet Sever, *Sa'deddin Taftazânî'nin İmamet Anlayışı ve İlk Dönem Siyasi Olayları Değerlendirmesi*, OMÜSBE, Samsun 2012.

⁶⁰ Şerafettin Sofuoğlu, *Takiyye Kavramı*, AÜSBE, Erzurum 2001.

⁶¹ İsmail Demir, *İslam Mezheplerinde Biat Algısı*, ONMÜSBE, Çanakkale 2015.

⁶² Mehmet Nuri Genç, *İslam Mezhepleri Tarihinde Ehl-i Beyt Kavramı*, AÜSBE, Erzurum 2003.

⁶³ Kamile Ünlüsoy, *İslâm Düşünce Tarihinde Vesâyet Problemi (Hicri I. ve II. Asırlar)*, SDÜSBE, Isparta 2005.

⁶⁴ Abdülkerim Yatgın, *İslâm Fırkalarında Rec'at Kavramı*, MÜSBE, İstanbul 2009.

⁶⁵ Tan, *Bâtınlık Kavramı ve Batıni Fırkaların Tasnifi Sorunu*.

⁶⁶ Mahmut Yıldız, *Halku'l-Kur'ân Tartışmalarının Siyasi, Sosyal ve İtikadî Boyutları (Me'mun Dönemi Örneği)*, MÜSBE, İstanbul 2003.

⁶⁷ Ali Suuçak, *Müslüman Toplumda Taassup*, SDÜSBE, Isparta 2015.

⁶⁸ Mehmet Şükrü Kılıç, *Erken Dönem İslâmî Oluşumlar Arasında Yaşanan İletişim Sorunu*, SÜSBE, Konya 2004.

⁶⁹ Prof. Dr. Seyit Bahçivan beş, kelam anabilim dalı öğretim üyeleri dört teze danışmanlık yapmışlardır.

⁷⁰ Muçhan, *İzmirli İsmail Hakkı'nın el-Cevâbü's-Sedîd fi Beyânî Dîni't-Tevhîd Adlı Eserinin, Abdülaziz Çaviş'in Anglikan Kilisesine Cevap ve Milaslı İsmail Hakkı'nın Hakikat-ı İslam Adlı Eseriyle Karşılaştırmalı Tahlili*.

⁷¹ Kahraman, *el-Bağdadî, Şehrîstânî ve İbn Hazm'ın İslâm Mezheplerini Tasnif Yöntemleri*.

⁷² Adnan Gedikoğlu, *Kur'an Ayetleri Bağlamında İbnü'l-Mutahhar el-Hillî ve İbn Teymiyye'ye Göre İmâmet Anlayışı*, SÜSBE, Konya 2008; Kahraman Erdoğan, *Mesalib Bağlamında Ehl-i Sünnet ve Şia'da İlk Üç Halife (İbn Teymiyye ve İbnü'l-Mutahhar el-Hillî Örneği)*, NEÜSBE, Konya 2012.

Mezhep mukayesesi yapan on iki çalışmadan ikisinde Mutezile-Eşarîlik,⁷³ üçünde Mutezile-Ehl-i Sünnet,⁷⁴ birinde Mutezile-Şia,⁷⁵ birinde Mutezile-Haricîlik,⁷⁶ birinde Haricîlik-Vahhabîlik,⁷⁷ birinde Vahhabîlik-Ehl-i Sünnet,⁷⁸ birinde Şîlik-Ehl-i Sünnet,⁷⁹ birinde Eşarîlik-Maturidîlik,⁸⁰ birinde İmamiye-Nusayriye,⁸¹ birinde Nusayriye-Alevîlik⁸² mukayesesine yer verilmiştir. Böylece Ehl-i Sünnet ve Mutezile yedişer çalışmayla en fazla karşılaştırmaya tabi tutulan ekoller olmuştur.

2.7. MEZHEP MERKEZLİ ÇALIŞMALAR

2.7.1. Sünnilik Üzerine Yapılan Çalışmalar

Mezhepler tarihi alanında yapılan yüksek lisans tezleri içerisinde mezhebî geleneklerle ilgili olanlar ciddi bir yekûn tutmaktadır. Dünyadaki ve Türkiye'deki Müslüman halkın çoğunluğunun mezhebî eğilimini Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat oluşturduğu için Sünnilik ve Sünnî ekoller üzerine yapılan çalışma sayısı dikkat çekmektedir. Bu çalışmalardan on tanesi doğrudan Ehl-i Sünnet ya da Sünnî kelimelerini tez başlığında kullanarak Sünniliği genel olarak çalışmıştır. Bu çalışmalar içerisinde sadece bir tanesi Sünniliğin doğuş ya da gelişim sürecini ele almıştır.⁸³ Bir çalışmada genel anlamda Ehl-i Sünnet'in ne olduğu üzerinde durulmuş⁸⁴; bir çalışmada ise Ehl-i Sünnet'in ahiret anlayışı ele alınmıştır.⁸⁵ Altı çalışmada ise Ehl-i Sünnet Şia, Mutezile ve Vahhabîlikle karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır.⁸⁶ Bir çalışmada ise Ehl-i Sünnet'in güncel durumu Kırım örneğinden hareketle konu edinilmiştir.⁸⁷

Mezhepler tarihi araştırmalarında bir mezhebin tarihsel gelişim ve değişimini süreç takibi içerisinde ele almak oldukça önemlidir. Oysa yapılan çalışmalar içerisinde Ehl-i Sünnet'in tarihsel sürecini konu edinen çalışma sadece bir tanedir. Bu alanda yapılacak nitelikli çalışmalara acilen ihtiyaç duyulduğu aşîkârdır. Yine mezhepler tarihi alanının önemli özelliklerinden birisi de söylediğimiz şeylerin zaman ve mekânla irtibatını kurmaktır. Bu durum yapılan çalışmaların belli bir zaman dilimi ve sosyal çevre ile sınırlandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle Ehl-i Sünnet'in herhangi bir konudaki görüşünü zaman ve mekân sınırlandırması yapmaksızın çalışmak mezhepler tarihi metodolojisi açısından ciddi sorunlar barındırmaktadır. Örneğin Ehl-i Sünnet'in nübüvvet anlayışını tez konusu olarak aldığımızı düşünelim. Konuyu Ehl-i Sünnet'in hangi koluna göre çalışacağız? Selef mi, Eşarîlik mi, Maturidîlik mi? Hangi dönemdeki nübüvvet anlayışını ele alacağız? I. asır mı, V. asır mı yoksa günümüzdeki durum mu? Hangi coğrafyadaki nübüvvet anlayışını konu edineceğiz? Arap yarımadası mı, Kafkaslar mı, Uzakdoğu mu, Türkiye mi? 1400 yıllık İslam tarihinin tamamına ve İslam coğrafyasının hepsine yüksek lisans dü-

⁷³ İsa Öner, *Mu'tezile ve Eş'ariyye'de Va'd ve Va'id Problemi*, SÜSBE, Konya 2008; Züleyha Güney, *Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin Tevhid Anlayışının Mukayesesi*, MÜSBE, İstanbul 2010.

⁷⁴ Mehmet Ali Söyler, *Mu'tezile el-Usûlü'l-Hamsesi'nin Ehl-i Sünnet Açısından Değerlendirilmesi*, HÜSBE, Urfa 1997; Semra Dönmez, *Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Bağlamında Ahiret Alemi*, SÜSBE, Konya 2007; Meliha Bilge, *Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin Adalet Prensiplerine Yaklaşımları*, MÜSBE, İstanbul 2009.

⁷⁵ Mehmet Ümit, *Hicri III. Asırda Şii Mutezile İmamet Tartışmaları ve İskâfî'nin Yeri*, AÜSBE, Ankara 1996.

⁷⁶ Adem Lök, *İslâm Mezhepleri Tarihinde Bir İlke Olarak Emri Bi'l-Ma'rûf ve Nehyi 'ani'l-Münker: Hâricilik ve Mu'tezile Örneğinde Bir Karşılaştırma*, AÜSBE, Erzurum 2011.

⁷⁷ Ahmet Pekirirşi, *Hâriciler ve Vehhâbilerin ve Ortaya Çıktıkları Dönemlerin Ortak Özellikleri*, SÜSBE, Konya 2011.

⁷⁸ Halis İshak, *Vehhabîlik ve Ehl-i Sünnete Göre Şefaât Görüşü*, DEÜSBE, İzmir 1991.

⁷⁹ Nuh Çakır, *Şîi ve Sünnî Topuluklarda Muharrem Ayı Etkinlikleri*, AÜSBE, Erzurum 2008.

⁸⁰ Mustafa Özgen, *Eş'ari ve Mâtürîdi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farkları*, SÜSBE, Konya 1992.

⁸¹ Ahmet Sonay, *İmâmiyye ve Nusayriyye'de Dört Sefir Telakkisi*, ÇÜSBE, Adana 2016.

⁸² Rifat Türkel, *İnanç Esasları Açısından Nusayrîlik-Alevîlik Mukayesesi*, MÜSBE, İstanbul 2001.

⁸³ Mehmet Kalaycı, *Hicri V. Asırda Ehl-i Sünnet*, AÜSBE, Ankara 2005.

⁸⁴ Mustafa Türk, *Ehl-i Sünnet Ekolü*, CÜSBE, Sivas 2006.

⁸⁵ Ahmet Gögen, *Ehl-i Sünnet'e Göre Ahiret Öğretisi*, CÜSBE, Sivas 2012.

⁸⁶ Dönmez, *Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Bağlamında Ahiret Alemi*; Bilge, *Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin Adalet Prensiplerine Yaklaşımları*; İshak, *Vehhabîlik ve Ehl-i Sünnete Göre Şefaât Görüşü*; Çakır, *Şîi ve Sünnî Topuluklarda Muharrem Ayı Etkinlikleri*; Kahraman, *Mesalib Bağlamında Ehl-i Sünnet ve Şia'da İlk Üç Halife*; Söyler, *Mu'tezile el-Usûlü'l-Hamsesi'nin Ehl-i Sünnet Açısından Değerlendirilmesi*.

⁸⁷ Ruslan Memetov, *Kırım'da Geleneksel Sünnilik ve Habaşiler Hareketi*, SDÜSBE, Isparta 2016.

zeyindeki bir araştırmacı ne kadar hâkim olabilecektir? Dolayısıyla bu tür konu seçimlerinde mutlaka zaman, mekân ve gerekli görülmesi durumunda ekol, şahıs ya da eser sınırlandırması yapılmalıdır.

Benzer bir sorun sınırlandırma yapılmamış mukayeseli çalışmalar için de söz konusudur. Hatta bu tür çalışmalarda sorunun daha da ciddi boyutlara ulaşması mümkündür. Zira yukarıda Ehl-i Sünnet için bahsettiğimiz sorunlar mukayese edilen diğer mezhep için de söz konusu olacaktır. Bu sorunu aşmak için seçilen konuda zaman ve mekân sınırlandırması yapılabileceği gibi her iki mezhepten yazar ya da eserler örneklem olarak seçilip örnek üzerinden sonuca gidilebilir.

2.7.1.1. Hanefîlik-Maturidîlik Üzerine Yapılan Çalışmalar

Ehl-i Sünnet'in ana grupları da yüksek lisans düzeyinde tez konusu olarak seçilmiştir. Hanefîlik-Maturidîlik konusunda yapılan dokuz tezdten iki tanesi Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşleri ve Mürciîliği tartışması hakkındadır.⁸⁸ Bir tanesi ise onun *Fıkhu'l-Ekber* adlı eserine Manisalı Ebû'l-Müntehâ'nın şerhiyle ilgilidir.⁸⁹ Bir çalışma İmam Maturidî'nin siyaset anlayışına bakışını ele alırken,⁹⁰ bir çalışmada hicri V ve VI. yüzyıllarda yaşamış Maveraünnehirli Maturidî âlimlerin Maturidîlik içerisindeki yeri tartışılmıştır.⁹¹ Bir diğer çalışmada ise Maturidîliğin Anadolu'ya gelişi tez konusu yapılmıştır.⁹² Bir çalışmada Ebû Muîn en-Neseffî'nin iman ve tekfir anlayışı,⁹³ bir diğer çalışmada ise Muhammet b. Hasan eş-Şeybanî'nin itikadî görüşleri çalışılmıştır.⁹⁴ Bir çalışmada ise Eşarîlik-Maturidîlik farkları ele alınmıştır.⁹⁵ Magnisevî'nin *Fıkhu'l-Ekber* şerhi ve Eşarîlik-Maturidîlik farkı hakkındaki çalışmalar istisna edilirse araştırmacıların bu konuya eğilmelerinin oldukça yeni olduğunu görmekteyiz. Hanefî-Maturidî zihniyetin tarihsel sürecini, itikadî farklılaşmalar ve kırılmaları açığa çıkaracak yeni çalışmalara ihtiyaç vardır.

2.7.1.2. Eşarîlik Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yüksek lisans tezlerinde Eşarî çevreyle ilgili çalışmalara da yer verilmiştir. Bu alanda yapılan on çalışmanın dokuzu 2003 yılından sonra bitirilmiştir. Bu durum Hanefîlik-Maturidîlik konusunda olduğu gibi bu konuya ilginin de son dönemlere rastladığını göstermektedir. Yapılan tezlerden üç tanesi Eşarî ya da Eşarî çevreyle alakalı şahısları tez konusu yaparken,⁹⁶ üç tanesi eser merkezli konu tercih etmiş,⁹⁷ dört tanesi ise mukayeseli çalışmalara yer vermiştir.⁹⁸ Tamamlanmış tezler içerisinde doğrudan Eşarîliğin sosyopolitik ve itikadî gelişimini süreç takibi içerisinde ele alan bir çalışma yoktur. Eşarîliğin tarihi seyirini açığa çıkaracak çalışmalara şiddetle ihtiyaç vardır. Yine Anadolu ve Türk toplumu özelinde Eşarîliğin Maturidî çevre üzerindeki, Maturidîliğin de Eşarî çevre üzerindeki etkinliğini ortaya koyacak derinlemesine çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

⁸⁸ Fatmanur Alibekiroğlu, *Ehlu'r-Rey'in İtikadî Boyutu (Ebu Hanîfe Örneği)*, AÜSBE, Ankara 2011; Bekir Şahbaz, *Ebu Hanîfe'nin Mürciîliği Tartışması*, NEÜSBE, Konya 2016.

⁸⁹ Abdurrahman Asaroğlu, *Manisalı Ebu'l-Müntehâ ve Fıkhu'l-Ekber Şerhi (Tahkik, Tahlil, Tercüme)*, EÜSBE, Kayseri 1996.

⁹⁰ Maksut Çetin, *Te'vilatü'l-Kur'an Ekseninde Maturidî'nin Siyaset Olgusuna Yaklaşımı*, AÜSBE, Erzurum 2008.

⁹¹ Muhammet Sami Demirci, *Hicri V ve VI. Yüzyıllarda Mâverâünnehirde Yaşamış Maturidî Âlimlerin Maturidîlik İçindeki Yeri ve Görüşleri*, NEÜSBE, Konya 2012.

⁹² Mursel Erdoğan, *Maturidîliğin Anadolu'ya Gelişi*, AÜSBE, Ankara 2006.

⁹³ Şafak Çatal, *Ebû Muîn en-Neseffî'nin İman ve Tekfir Anlayışı*, OMÜSBE, Samsun 2014.

⁹⁴ Ahmet Aksoy, *Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî ve İtikadî Görüşleri*, EÜSBE, Kayseri 2013.

⁹⁵ Mustafa Özgen, *Eş'ari ve Mâtüridi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farkları*, SÜSBE, Konya 1992.

⁹⁶ Tahsin Yıldırım, *Ebû'l-Hasen el-Eş'ari'nin Siyaset Anlayışı*, KÇÜSBE, İzmir 2016; Sever, *Sa'deddin Taftazânî'nin İmamet Anlayışı ve İlk Dönem Siyasi Olayları Değerlendirmesi*, Eyüp Yiğit, *İmam Beyhaki'nin Hayatı ve İtikadî Görüşleri*, YYÜSBE, Van 2013.

⁹⁷ Haberli, *Eş'arî'nin Makâlât'ında Haricîler'in Sınıflandırılması ve Öne Çıkan Görüşleri*; Güneş, *İbn-i Hazm'ın el-Fisâl'inde Eş'arîlerle İlgili Görüşleri ve Bunun Değerlendirilmesi*; Fryad Mohammed Ameen Sulaiman, *Molla Gürânî'nin "el-Kevserü'l-Cârî ila Riyadü Ahâdisi'l-Buhârî" Adlı Eseri Bağlamında Sahabe Dönemi Olaylarına Bakışı*, YYÜSBE, Van 2016.

⁹⁸ Özgen, *Eş'ari ve Mâtüridi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farkları*; Levent Akoğul, *Cübbât-Eş'arî İlişkisi ve İtizâlin Eş'arîliğe Katkısı*, ÇÜSBE, Adana 2004; Öner, *Mu'tezile ve Eş'ariyye'de Va'd ve Va'id Problemi*; Güneş, *Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin Tevhid Anlayışının Mukayesesi*.

2.7.1.3. Hanbelîlik Üzerine Yapılan Çalışmalar

Araştırmacılar Şafîlik ve Malikîlik gibi fıkıh mezheplerine ilgi duymadıkları halde son on yıl içerisinde Hanbelî çevreyle alakalı beş çalışma tamamlanmıştır. Bunun en temel sebebi son yıllarda Selefi-Vahhabî din anlayışının İşid, el-Kâide gibi örgütler aracılığıyla görünür hale gelmesidir. Bu durum Selefi-Vahhabî çevrelerin kendi anlayışlarının arka planı olarak takdim ettikleri Hanbelî zihniyete araştırmacıların ilgi duyması sonucunu doğurmuştur. Beş çalışmanın dördünün Selefi-Vahhabî çizginin en çok öne çıkardığı İbn-i Teymiye hakkında olması da bu durumun açık bir göstergesidir. Bu dört çalışmanın birinde İbn-i Teymiye'nin iman-amel ilişkisi,⁹⁹ diğerinde iman konusunda mezheplere yaklaşımı,¹⁰⁰ bir diğerinde aşırı Şîî fırkalar hakkındaki tutumu,¹⁰¹ son çalışmada ise İmamî yazar İbn Mutahhar el-Hillî ile mukayesesi¹⁰² yapılmıştır. Beşinci çalışma ise Hanbelî âlimi İmam Berbehârî ve ekolüyle ilgilidir.¹⁰³ Yapılan çalışmalar içerisinde sadece İğde'nin tezi, Hanbelî ekolü Berbehârîliğin tarihi sürecini açığa çıkarmaya çalışmış, diğer çalışmalarda Hanbelîliğin tarihi gelişim süreci konu edilmemiştir. Bu yönde yapılacak yeni çalışmalar Selefi-Vahhabî çizginin daha iyi aydınlatılabilmesi için önem arz etmektedir.

Doğrudan Hanbelîlikle ilgili olmasa da bu zihniyetle yakın bir ilişki içerisinde olduğu düşünülen Haşeviye zihniyeti de bir çalışmada tez konusu yapılmıştır.¹⁰⁴ Bir mezhep olmaktan çok dini anlama ve yorumlama biçimini, bir diğer ifadeyle zihniyeti temsil eden bu kavram üzerinden Haşevî zihniyetin uzantıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Farklı kavramlar üzerine de benzer zihniyet çözümleyici çalışmaların yapılmasında yarar vardır. Ancak bu tarz çalışmaların temel sorunu tümevarımcı bir yaklaşımı zorunlu kılmasıdır. Bu da genellemeler yapmayı gerekli kılmaktadır. Benzer konular çalışacak olanların çok kolay genellemelerden kaçınma ve indirgemeci yaklaşımdan uzak durma gibi bir önceliği olmalıdır.

2.7.2. Selefilik-Vahhabîlik Hakkında Yapılan Çalışmalar

Selefilik-Vahhabîlik hakkında on üç çalışma tamamlanmıştır. Bu çalışmalarda dikkat çeken hususlardan birisi, bir çalışma hariç tutulursa 2006'dan önce biten çalışmalarda Vahhabîlik ismi tercih edilirken bu tarihten sonra sonlandırılan tezlerde Selefilik ya da Selefilik-Vahhabîlik kavramlarının tercih edilmiş olmasıdır. Bunun sebebi, son dönemde ortaya çıkan el-Kâide, İşid ve benzeri örgütler için Selefi kavramının tercih edilmeye başlanmış olmasıdır. Bu durum araştırmacıları Selefi kavramını kullanmaya yöneltmiştir.

Selefilik-Vahhabîliğin tarihsel süreciyle alakalı üç çalışmadan birisi Muhammet b. Abdülvehhab'ın hayatı ve fikirlerini,¹⁰⁵ diğeri Afganistan'da Taliban hareketinin ortaya çıkışını ve mezhebi görüşlerini,¹⁰⁶ sonuncusu ise Necd İhvan Teşkilatı ve son Suud devletinin kuruluşunu ele almıştır.¹⁰⁷ Tarihsel sürecin kapalı kalan dönemlerini aydınlatacak yeni çalışmalara ihtiyaç vardır.

Selefilik-Vahhabîlik'le ilgili dört çalışmada onların itikatlarına yer verilmiştir. Çalışmaların tamamının Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2004-2006 yılları arasında yapılmış olması

⁹⁹ Fikri Göncü, *İbn-i Teymiye'nin İman-Amel İlişkisi*, OMÜSBE, Samsun 2015.

¹⁰⁰ İsmail Akkoyunlu, *İbn Teymiyye'nin İman Konusunda Mezheplere Bakışı*, AÜSBE, Ankara 2011.

¹⁰¹ Mohammad Dawod Hajizade, *İbn Teymiyye'nin Aşırı Şîî Fırkalara Yaklaşımı*, NEÜSBE, Konya 2016.

¹⁰² Gedikoğlu, *Kur'an Ayetleri Bağlamında İbnü'l-Mutahhar el-Hillî ve İbn Teymiyye'ye Göre İmâmet Anlayışı*.

¹⁰³ Muhyittin İğde, *İmam Berbehârî ve Ekolü*, ÇOMÜSBE, Çanakkale 2008.

¹⁰⁴ İsa Koç, *Haşeviyye Fırkası*, SDÜİFD, Isparta 2015.

¹⁰⁵ Mehmet Çelenk, *Muhammed b. Abdülvehhab'ın Hayatı ve İtikadi Görüşleri*, MÜSBE, İstanbul 1999.

¹⁰⁶ Abdülğani Aydın, *Afganistan'da Taliban Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Mezhebi Görüşleri*, SÜSBE, Konya 2010.

¹⁰⁷ Osman Demirci, *M. M. Futeyyih'in Necd el-İhvan Fırkası veya Bugünkü Vehhabîlik İsimli Eseri Işığında Necd İhvanı Teşkilatı ve Son Suud Devletinin Kuruluşu*, MÜSBE, İstanbul 2013.

dikkat çekicidir. Bunlardan iki çalışma Vahhabiliğin bidat anlayışlarına yer verirken,¹⁰⁸ bir tanesi Vahhabiliğin temel inançlarını,¹⁰⁹ son çalışma ise tevhit ve şirk konusunu¹¹⁰ ele almıştır.

İki çalışmada Seleflilik-Vahhabilik diğer mezheplerle mukayese edilmiştir. Bunlardan birincisinde Vahhabilik ve Ehl-i Sünnetin şefaath anlayışları,¹¹¹ ikincisinde ise Haricilik ve Vahhabiliğin ortaya çıktıkları dönemlerin mukayesesi yapılmıştır.¹¹²

Yüksek lisans çalışmalarında Selefliğin etkisi altında kalmış çevreler de çalışma konusu olmuştur. İki çalışmadan birinde Muhammed Abduh'taki selefi eğilimler tespit edilmeye çalışılırken,¹¹³ diğer bir çalışmada ıslahatçı hareketlerin Seleflilik'le ilişkisi konu edinilmiştir.¹¹⁴

İki çalışma Selefliğin Türkiye'deki faaliyetleri ve etki alanı hakkında yapılmıştır. Birinci çalışmada Seleflilik-Vahhabiliğin Türkiye'deki faaliyetleri,¹¹⁵ ikincisinde ise Çağrı-Der ve Guraba yayınları özelinde Türkiye'de Selefi faaliyetler konu edinilmiştir.¹¹⁶ Bu çalışmaların 2015 ve 2016 yıllarında tamamlanmış olması, Seleflilik-Vahhabilik alanındaki mevcut bilgi birikimimizin mezhebin güncel durumu ve Türkiye özelinde etkinlik alanlarının tespit edilebilmesi noktasına geldiğini düşündürmektedir.

2.7.3. Haricilik Hakkında Yapılan Çalışmalar

İslam'da kurumsallaşmış ilk mezhep olan Haricilik yüksek lisans düzeyinde oldukça ciddi bir ilgi görmüştür. Bu konuda toplam 17 tez tamamlanmıştır. Bunlardan üç tanesi mezhebin arka planı ve teşekkül süreciyle alakalıdır. Bir tezde Hariciliğin arka planı ele alınmışken¹¹⁷, diğer bir çalışmada Hariciliğin doğuşu fikri tartışmalar boyutuyla ele alınmıştır.¹¹⁸ Başka bir çalışmada ise ilk Haricî fikirlerin teşekkül süreci konu edinilmiştir.¹¹⁹

Toplam beş çalışma Hariciliğin kollarını ele alırken bunlardan bir tanesi en aşırı Haricî kol olan Ezarika'nın tarihsel sürecini ve görüşlerini konu edinmiştir.¹²⁰ Bir diğer çalışma ise Sufriye'nin doğuşu ve gelişim sürecini ele almıştır.¹²¹ Üç çalışma ise Hariciliğin günümüze ulaşabilmiş tek kolu olan İbadiye hakkındadır. Bunlardan birisi Cabir b. Zeyd'in İbadiye içerisindeki yerini tespit ederken¹²², diğeri Kuzey Afrika İbadiliği'nde *Hameletü'l-İlm* anlayışını incelemiştir.¹²³ Üçüncü çalışma ise İbadiye'nin tekfir anlayışını konu edinmiştir.¹²⁴

Hariciliğin öne çıkan görüşleri de tezlerde konu edinilmiştir. Bir çalışmada Haricîler'in isyan ve hicret¹²⁵, bir diğer çalışmada ise cihat ve terör anlayışları konu edinilmiştir.¹²⁶ Cihat konusuyla bağlantılı

¹⁰⁸ Şule Ermiş, *Vehhâbilik'te Bid'at Anlayışı*, MÜSBE, İstanbul 2004; Nihat Şahin, *Vehhâbilik'te Bid'at Anlayışı*, MÜSBE, İstanbul 2005.

¹⁰⁹ Veysel Koç, *Vehhâbilik ve Temel Prensipleri*, MÜSBE, İstanbul 2005.

¹¹⁰ Muhammed Mücahid Dündar, *Vehhâbilikte Tevhîd ve Şirk*, MÜSBE, İstanbul 2006.

¹¹¹ İshak, *Vehhabilik ve Ehl-i Sünnete Göre Şefaath Görüşü*.

¹¹² Pekirirşiçi, *Hâricîler ve Vehhâbilerin ve Ortaya Çıktıkları Dönemlerin Ortak Özellikleri*.

¹¹³ Rukiye Koçak, *Muhammed Abduh'ta Selefi Eğilimler*, MÜSBE, İstanbul 2006.

¹¹⁴ İsa Koç, *Haşviyye Fırkası*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜSBE, Isparta 2015.

¹¹⁵ Bekir Altun, *Seleflilik-Vehhabilik ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, İÜSBE, İstanbul 2015.

¹¹⁶ Mustafa Çalışkan, *Türkiye'de Selefi Faaliyetler: 1980 Sonrası Çağrı-Der ve Guraba Yayınları Örneği*, ÇOMÜSBE, Çanakkale 2016.

¹¹⁷ Harun Yıldız, *İlk Dönem Haricilerinin Doğuşunu Etkileyen Sosyo-kültürel Faktörler*, OMÜİFD, Samsun 1998.

¹¹⁸ Fuat Kavukçu, *Hariciliğin Doğuşundaki Kelami Motifler*, UÜSBE, Bursa 1984.

¹¹⁹ Orhan Ateş, *İlk Haricî Fikirlerin Teşekkülü*, AÜSBE, Ankara 1999.

¹²⁰ Metin Gönen, *Ezarika'nın Doğuşu ve Görüşleri*, AÜSBE, Ankara 2006.

¹²¹ Halit Kars, *Hâricî Fırkalarından Sufriyye'nin Doğuşu ve Gelişmesi*, AÜSBE, Erzurum 2012.

¹²² Cevat Sülün, *Câbir b. Zeyd ve İbâziyye İçindeki Rolü*, DÜSBE, Diyarbakır 2016.

¹²³ Yahya Ertürk, *Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ve Kuzey Afrika İbâziliğinde Hameletü'l-İlm'in Etkisi*, DÜSBE, Diyarbakır 2014.

¹²⁴ Kadriye Yanmış, *İslam Mezheplerinde Tekfir ve İbadiyye'nin Tekfir Anlayışının Mukayesesi*, DÜSBE, Diyarbakır 2015.

¹²⁵ Cihat Kullay, *Hâricîlik'te Hurûc, Ku'ûd ve Hicret*, ÇOMÜSBE, Çanakkale 2007.

¹²⁶ Mahmut Kazmaoğlu, *Cihat ve Terör Açısından Hâricîlik*, DEÜSBE, İzmir 2003.

olarak iki çalışmada Emri bi'l-Ma'rûf Nehyi 'ani'l-Münker konusu incelenmiştir.¹²⁷ Bir çalışmada Haricîler'in demokrasi anlayışları konu edinilmiştir.¹²⁸

Süleyman Çam tarafından yapılan tezde Kütüb-ü Tis'a'da geçen hadislerle göre Haricîlik tespit edilmeye çalışılmıştır.¹²⁹ Bir çalışmada ise zihniyet çözümleyici bir yaklaşımla Haricî zihniyet ve günümüzde bu zihniyetin tezahürlerinin neler olabileceği sorgulanmıştır.¹³⁰ Bir çalışmada ise Haricîlik ile Vahhabîlik ortaya çıktıkları dönemler açısından mukayese edilmiştir.¹³¹

2.7.4. Mürcie Hakkında Yapılan Çalışmalar

İlk İslam mezhepleri içerisinde Haricîlik ve Mutezile ile kıyaslandığında Mürcie ile ilgili çalışma sayısı oldukça azdır. Sadece dört çalışma yüksek lisans düzeyinde tez konusu yapılmıştır. Bu çalışmaların üçü Hasan Onat danışmanlığında yapılmıştır ki bu durum hocanın konuya özel bir önem verdiğini göstermektedir. Bunlardan ilk çalışmada Mürcie mezhebinin teşekkül süreci ve Mürcie'nin temel görüşleri konu edinilmiştir.¹³² Son dönemde yapılan bir çalışmada Ebû Hanife'nin Mürciîliği tartışılırken,¹³³ diğer bir tezde İmam Maturidî'ye göre Mürcie'nin ne olduğu konusu incelenmiştir.¹³⁴ Bir diğer çalışma ise Mürcie'nin alt kollarından birisi olan Kerramiye fırkası ve itikadî görüşleri hakkındadır.¹³⁵

2.7.5. Mutezile Hakkında Yapılan Çalışmalar

Hariciliğe olduğu gibi Mutezile'ye de yüksek lisans düzeyinde ciddi bir ilgi gösterilmiş ve toplam on yedi tez yapılmıştır. Yapılan çalışmalardan bir tanesi genel anlamda Mutezile mezhebini tanıttıcı mahiyettedir.¹³⁶ Beş çalışmada ise Mutezile'nin teşekkül ve gelişim süreci yerel, şahıs ve bölge merkezli ya da dönemsel olarak ele alınmıştır.¹³⁷ Toplam üç çalışmada doğrudan Mutezilî bir şahıs merkeze alınarak incelenmiştir.¹³⁸ Mutezile'nin görüşlerini doğrudan konu edinen çalışma bir tanedir.¹³⁹ Yedi çalışmada ise Mutezile'nin görüşleri diğer mezheplerle mukayese edilmiştir. Bunlardan birinde Şia, birinde Haricîlik, üçünde Ehl-i Sünnet, ikisinde ise Eşarîlik ile mukayese edilmiştir.¹⁴⁰

2.7.6. Şia ve Şiilikle Alakalı Çalışmalar

İslam'da ortaya çıkmış mezhepler içerisinde önemli bir yer tutan Şiilikle ilgili çalışmalar ciddi bir yekûn tutmaktadır. Şiilikle ilgili olarak yapılan çalışmalardan on bir tanesinde genel olarak Şia, Şiilik ya da bununla bağlantılı olan Râfıza başlığı tercih edilmiştir. Bunlardan bir tanesi Râfıza'yla ilgili kavramsal bir

¹²⁷ Lök, *İslâm Mezhepleri Tarihinde Bir İlke Olarak Emri Bi'l-Ma'rûf ve Nehyi 'ani'l-Münker: Hâricîlik ve Mu'tezile Örneğinde Bir Karşılaştırma*, Ferman Akıncı, İlk İslam Fırkalarından Hâricîlerde İyiliği Emir ve Kötülükten Sakındırma Prensipleri (el-Emri Bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi 'ani'l-Münker), MÜSBE, İstanbul 2004.

¹²⁸ Hasan Hüseyin Ballı, *İlk Hâricîlerde Demokrasi Anlayışı*, DEÜSBE, İzmir 2002.

¹²⁹ Süleyman Çam, *Kütüb-ü Tis'a'daki Hadislerle Göre Hâricîlik*, DEÜSBE, İzmir 2002.

¹³⁰ Kadriye Yıldırım, *Hâricî Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri*, ÇÜSBE, Adana 2011.

¹³¹ Pekkirşiçi, *Hâricîler ve Vehhâbîlerin ve Ortaya Çıktıkları Dönemlerin Ortak Özellikleri*.

¹³² Sönmez Kutlu, *Mürcie ve İtikadî Görüşleri*, AÜSBE, Ankara 1989.

¹³³ Bekir Şahbaz, *Ebu Hanife'nin Mürciîliği Tartışması*, NEÜSBE, Konya 2016.

¹³⁴ Kıyasettin Koçoğlu, *Maturidî'ye Göre Mürcie*, AÜSBE, Ankara 2000.

¹³⁵ Erol Erdem, *Kerramiye Mezhebi ve İtikadî Görüşleri*, AÜSBE, Ankara 1994.

¹³⁶ Cemil Pahlı, *Mutezile Fırkası*, SÜSBE, Konya 2000.

¹³⁷ Osman Aydın, *İlk Mu'tezilî Fikirlerin Teşekkülü*, AÜSBE, Ankara 1992; Yunus Kaplan, *Horasan Mu'tezilesi ve Ebu'l-Kâsım el-Ka'bi'nin Hayatı*, MÜSBE, İstanbul 2006; Abdullah Ömer Yavuz, *Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu'tezile*, EÜSBE, Kayseri 2015; Cemil Hakyemez, *Bişr b. el-Mu'temir ve Mu'tezile'nin Bağdat Ekolünün Doğuşu*, AÜSBE, Ankara 1998; Mahfuz Okulevi, *Mu'tezile'nin Basra ve Bağdat Ekollerine Ayrılış Süreci*, YYÜSBE, Van 2013.

¹³⁸ Refik Yılmaz, *Dırâr b. Amr ve Mu'tezile İçerisindeki Yeri ve Önemi*, AÜSBE, Erzurum 2013; Ayşe Neslihan Acar, *Ebü'l-Kâsım el-Ka'bi'nin Makâlât'ında Mu'tezile'yi Ele Alış Şekli*, AÜSBE, Ankara 2006; Nisa Gecekuşu, *Kadı Abdulcebbar'ın İmamet Anlayışı*, FÜSBE, Elazığ 2012.

¹³⁹ Sıddık Yılmaz, *Mu'tezile'nin el-Adl, el-Va'dve'l-Vaid Prensiplerine Göre İnsan Fiillerinin Değerlendirilmesi*, EÜSBE, Kayseri 2000.

¹⁴⁰ Ümit, *Hicri III. Asırda Şii Mutezile İmamet Tartışmaları ve İskâf'in Yeri*; Lök, *İslâm Mezhepleri Tarihinde Bir İlke Olarak Emri Bi'l-Ma'rûf ve Nehyi 'ani'l-Münker: Hâricîlik ve Mu'tezile Örneğinde Bir Karşılaştırma*; Söyler, *Mu'tezile el-Usûlü'l-Hamsesi'nin Ehl-i Sünnet Açısından Değerlendirilmesi*; Dönmez, *Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Bağlamında Ahiret Alemi*; Bilge, *Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin Adalet Prensibine Yaklaşımları*, Öner, *Mu'tezile ve Eş'ariyye'de Va'd ve Va'di Problemi*; Güney, *Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin Tevhid Anlayışının Mukayesesesi*.

çalışmadır.¹⁴¹ İki çalışma Şii tasnif sistemiyle alakalı eser merkezli incelemelerdir.¹⁴² Eser merkezli bir başka çalışmada ise Şii paradigmanın oluşumunda *Hüsniye* adlı çalışmanın etkisi incelenmiştir.¹⁴³ Bir çalışmada Şiiliğin teşekkül süreci ele alınırken,¹⁴⁴ iki çalışmada şahıslar üzerinde derinleşilmiştir.¹⁴⁵ Dört çalışmada ise Şii görüşlere yer verilmiştir. Bunlardan iki tanesi Şiiliğin görüşlerini mukayeseli bir şekilde ele almıştır.¹⁴⁶

2.7.6.1. İmamiye Hakkında Yapılan Çalışmalar

Şiilikle ilgili çalışmalar Şia'nın en büyük kolu olan İmamiye üzerine yoğunlaşmış ve ilgili mezhep toplam otuz iki çalışmada pek çok açıdan çalışma konusu yapılmıştır. Bu çalışmalardan bir tanesinde Caferiye terimi kavramsal bir analize tabi tutulmuştur.¹⁴⁷ Bir diğer çalışmada ise İmamiye'nin arka planı üzerinde yoğunlaşarak Sasani kültürünün Şiilik üzerindeki etkileri konu edinilmiştir.¹⁴⁸

Seçilen tez konularında İmamiye'nin tarihsel sürecini aydınlatacak mevzular üzerinde ciddiyetle durulduğuna şahit olmaktayız. Bu çerçevede baktığımızda mezhebin erken dönemiyle alakalı belli bir bilgi birikiminin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bir çalışmada İmamiye'nin teşekkül süreci ele alınırken¹⁴⁹ bir başka çalışmada mezhebin imamet anlayışının doğuşu konu edinilmiştir.¹⁵⁰ İlk Şii kelamcılar ve görüşlerini konu edinen tezse¹⁵¹ İmamiye'nin teşekkül sürecinde Cafer-i Sâdık dönemi kelamcılarının önemini açığa çıkarmaya çalışmıştır. İmamiye'nin doğuş ve gelişim sürecini açığa çıkarmak açısından 11. İmamın neslinin kesilmesiyle birlikte başlayan gaybet dönemine özel bir önem verilmiştir. Bu dönemle ilgili çalışmalardan birisinde küçük gaybet dönemi konu edilirken,¹⁵² üç çalışmada sefirler dönemi ele alınmıştır.¹⁵³ Konu merkezli bir çalışmada ise İmamî gelenekte gaybet inancının temellendirilme süreci aydınlatılmaya çalışılmıştır.¹⁵⁴

Gaybet dönemi ve sonrası, şahıs merkezli çalışmalarla da aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede küçük gaybet döneminde yaşayan İmamî hadisçi Kuleynî bir çalışmaya konu olmuştur.¹⁵⁵ Diğer bir çalışmada gaybetle birlikte ortaya çıkmaya başlayan Ahbarî-Usulî farklılaşma Şeyh Saduk ve Şeyh Müfid örneklemeden hareketle mukayeseli olarak incelenmiştir.¹⁵⁶ Yine bir çalışmada Usulî geleneğin en önemli isimlerinden birisi olan İbn Mutahhar el-Hillî'den hareketle Usulî geleneğin fikri temelleri ortaya konulmuştur.¹⁵⁷ Bir diğer tezde ise Hillî ve İbn Teymiye örneklemeden hareketle Usulîliğin imamet anlayışı mukayeseli bir şekilde aydınlatılmaya çalışılmıştır.¹⁵⁸

¹⁴¹ Yahya Doğan, *Rafıza Kavramı ve Rafizilik*, AÜSBE, Ankara 2000.

¹⁴² Gök, *İlk Dönem Sünnî Makâlât Türü Eserlerde Şii Fırkaların Tasnifi Problemi*; Adem Özyurt, *Nevbahtî'nin Fıraku-ş-Şia'sında Şii Mezheplere Yaklaşımı*, OMÜSBE, Samsun 2009.

¹⁴³ Murat Han Aksoy, *Şii Paradigmanın Oluşum Sürecinde "Hüsniye"nin Yeri ve Önemi*, ÇÜSBE, Adana 2010.

¹⁴⁴ Hasan Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri*, AÜSBE, Ankara 1986.

¹⁴⁵ Rıdvan Özdiç, *İlk Şii Kelamcılar ve Görüşleri*, ÇOMÜSBE, Çanakkale 2004; Mehmet Boğdı, *İmam Rabbani'nin Şia Eleştirisi*, NEÜSBE, Konya 2015.

¹⁴⁶ Harun Doğan, *Şii Mezheplerde Rec'at Anlayışı*, SÜSBE, Konya 2004; İlhan Baran, *İmâmet Nazariyesi Bağlamında Şia'nın Sünnî Kaynaklardaki Referansları*, DÜSBE, Diyarbakır 2011; Erdoğan, *Mesalib Bağlamında Ehl-i Sünnet ve Şia'da İlk Üç Halife (İbn Teymiye ve İbn Mutahhar el-Hillî Örneği)*, Çakır, *Şii ve Sünnî Topluluklarda Muharrem Ayı Etkinlikleri*.

¹⁴⁷ Kazım Karayığit, *Tarihi Süreçte Caferiyye Kavramı*, DEÜSBE, İzmir 2017.

¹⁴⁸ Şahin Ahmedov, *Sâsânî Kültürünün Şia'nın Teşekkülündeki Rolü*, AÜSBE, Ankara 2001.

¹⁴⁹ Yakup Keskin, *İmâmiye Mezhebinin İlk Ortaya Çıkışı ve Belli Başlı İddiaları*, OMÜSBE, Samsun 2001.

¹⁵⁰ Ali Avcu, *İmâmiyye Şiası'nda İmâmet Anlayışının Doğuşu*, OMÜSBE, Samsun 2002.

¹⁵¹ Rıdvan Özdiç, *İlk Şii Kelamcılar ve Görüşleri*, ÇOMÜSBE, Çanakkale 2004.

¹⁵² Abdülkadir Dağ, *İmâmiyye Şiasında Gaybet-i Suğra*, HÜSBE, Urfa 1998.

¹⁵³ Ali Çiftçi, *İmâmiyye Şiası'nda Sefirler Dönemi*, MÜSBE, İstanbul 2003; Hamdi Kaya, *İmâmiyye Şiası'nda Sefirler Dönemi*, MÜSBE, İstanbul 2006; Sonay, *İmâmiyye ve Nusayriyye'de Dört Sefir Telakkisi*.

¹⁵⁴ Feyza Doğruyol, *Şii-İmâmi Gelenekte Gaybet İnancının Temellendirilmesi*, SÜSBE, Sakarya 2014.

¹⁵⁵ Nuran Üçok, *Şii İhticâc Geleneği: Kuleynî Örneği*, AÜSBE, Ankara 2013.

¹⁵⁶ Habib Kartaloğlu, *Şeyh Saduk ve Şeyh Müfid Bağlamında İmâmiyye'de Ahbarî-Usulî Farklılaşması*, SÜSBE, Sakarya 2011.

¹⁵⁷ Vahid Taghiyev, *İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin İmâmet Düşüncesi*, MÜSBE, İstanbul 2007.

¹⁵⁸ Gediköglü, *Kur'an Ayetleri Bağlamında İbnü'l-Mutahhar el-Hillî ve İbn Teymiyye'ye Göre İmâmet Anlayışı*.

İmamiye'nin temel görüşleri küçük gaybet dönemi ve büyük gaybet döneminin ilk yıllarında teşekkül etmiş ve sistematik hale getirilmiştir. İmamiye'nin tarihi süreciyle ilgili olarak yapılan yüksek lisans tezleri de bu dönemi merkeze almış gözükmektedir. Bunun dışında mezhebin güncel durumuyla alakalı bazı çalışmalar yapılmıştır. Mezhebin teşekkül ettiği düşünülen dönemden günümüze kadarki yaklaşık 1000 yıllık süreçle alakalı ise tek istisna dışında tez yapılmamıştır.¹⁵⁹ Yapılan konu merkezli çalışmalarda ise imamet, takiye ve benzeri gibi konular genellikle mezhebin teşekkül ettiği süreçteki şahıs ve kaynaklar merkeze alınarak incelenmiş, ya da çağdaş anlayışa işaret edilmiş, gaybetten sonraki 1000 yıllık süreçteki yaklaşım ve anlayış farkları süreç mantığı içerisinde ortaya konulamamıştır. Konu merkezli çalışmalardan iki tanesinde imamet,¹⁶⁰ iki çalışmada masum imam,¹⁶¹ bir çalışmada takiye anlayışı,¹⁶² bir çalışmada sahabe algısı,¹⁶³ bir çalışmada Kur'an,¹⁶⁴ bir çalışmada ise ricat anlayışı¹⁶⁵ konu edinilmiştir.

İmamiye'nin güncel durumu da çalışılan tez konuları arasındadır. Bu çalışmalardan bir kısmı İmamiye'nin ülkemizdeki durumunu konu edinirken diğer bir kısmı ise mezhebin Türkiye dışındaki güncel durumlarını ele almaktadır. Türkiye ile ilgili çalışmalarda Ankara,¹⁶⁶ Gebze,¹⁶⁷ Iğdır¹⁶⁸ ve İstanbul'daki¹⁶⁹ İmamîler konu edinilmiştir. Ülke dışıyla alakalı çalışmalardan birisinde Irak'taki "Mercii Taklit" kurumu,¹⁷⁰ bir diğerinde ise bağımsızlığından sonra Azerbaycan'daki dini gelişmeler¹⁷¹ çalışma konusu yapılmıştır. Şahıs merkezli üç çalışmadan ikisinde Ali Şeriatî,¹⁷² birinde ise Seyyid Hüseyin Nasr¹⁷³ konu edinilmiştir. İmamiye'nin son 1000 yıllık sürecinde olduğu gibi güncel durumuyla alakalı çalışmaların da son derece yetersiz olduğu aşikârdır. Mezhepleri belli bir dönemde durdurarak kristalize etmek ve onun üzerinden günümüzdeki durumlarını açıklamak yerine, tarihsel süreçlerini günümüze kadar aydınlatarak, başta saha çalışması olmak üzere bilimsel yöntemlerle mezhebin güncel durumuna yoğunlaşmak acil bir ihtiyaç olarak gözükmektedir.

2.7.6.2. Zeydiye Hakkında Yapılan Çalışmalar

Şia'nın önemli kollarından birisi olan Zeydiye hakkında altı adet yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bunlardan üç tanesi mezhebin doğuş ve gelişim sürecini konu edinmiştir. Bu çalışmalardan birincisinde Zeydiye'nin doğuşu ve Taberistan'da yayılması,¹⁷⁴ ikincisinde doğuşu ve inanç esasları,¹⁷⁵ sonuncu çalışmada ise imamet anlayışının doğuş ve gelişim süreci¹⁷⁶ aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bir çalışma klasik kaynaklarda Zeydiye'nin ele alınış ve tasnif sistemiyle alakalıdır.¹⁷⁷ İki çalışmada ise Zeydiye'nin görüş-

¹⁵⁹ Bu istisna çalışmada Alevi çevrelerde tedavülde olan *Hüsniye* isimli eserin Alevi çevrelerde İmamî bir etkilenmenin ortaya çıkmasındaki işlevi konu edilmiştir. Bkz. Murat Han Aksoy, *Şii Paradigmanın Oluşum Sürecinde "Hüsniye"nin Yeri ve Önemi*, ÇÜSBE, Adana 2010.

¹⁶⁰ İbrahim Halelşah, *İmamiye Şiasî'nde İmâm ve Özellikleri*, MÜSBE, İstanbul 2003; İlhan Baran, *İmâmet Nazariyesi Bağlamında Şia'nın Sünnî Kaynaklardaki Referansları*, DÜSBE, Diyarbakır 2011.

¹⁶¹ Ömer Niyaz Uysal, *İmamiye Şiasında Masumiyet Anlayışının Doğuşu*, SDÜSBE, Isparta 1997; Zekeriya Doğrusözlü, *İmamî-Şii Kaynaklarında On Dört Masum'un Ölümleri İle İlgili İddialar*, MÜSBE, İstanbul 2015.

¹⁶² Murat Alkan, *İmamiye Şiasî'nde Takiye*, MÜSBE, İstanbul 2006.

¹⁶³ Nigar Bacak, *İmamiye Şiasî'nde Sahabe Anlayışı*, SÜSBE, Konya 2009.

¹⁶⁴ Fatih Çatmak, *İmamiye Şiasî'nin Kur'an Hakkındaki Görüşleri*, AÜSBE, Erzurum 2008.

¹⁶⁵ Osman Çiçek, *İmamiye Şiasî'nde Rec'at İnanç*, AÜSBE, Erzurum 2004.

¹⁶⁶ Ercan Dağdeviren, *Ankara İli Keçiören İlçesinde Yaşayan Caferilerde Dini Hayat ve İlçenin Günümüz Dini Yapısı*, FÜSBE, Elazığ 1998.

¹⁶⁷ Yavuz Yıldız, *Gebze Caferi Toplumunun Sosyo-Kültürel Yapısı (İnanç ve Değerler Bağlamında Alan Araştırması)*, MÜSBE, İstanbul 2009.

¹⁶⁸ Abdullah Koç, *Iğdır'da Caferilik*, DEÜSBE, İzmir 2010.

¹⁶⁹ Harun Türkoğlu, *Din Algısı ve Toplumsal Yapı Açısından Türkiye'deki Caferiler (İstanbul Örneği)*, İÜSBE, İstanbul 2014.

¹⁷⁰ Halil İşılak, *Irak'ta Mercii Taklid Kurumu*, EÜSBE, Kayseri 2015.

¹⁷¹ Mehmed Mahmudov, *Bağımsızlığından Sonra Azerbaycan'da Dini Gelişmeler*, DEÜSBE, İzmir 2004.

¹⁷² Kaya Oflaz, *Ali Şeriatî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri*, FÜSBE, Elazığ 2012; İbrahim Gez, *Ali Şeriatî'nin Şiiliğe Bakışı*, CÜSBE, Sivas 2015.

¹⁷³ İmran Çelik, *Seyyid Hüseyin Nasr'ın İslam Mezhepleri, Fikir ve Siyaset Ekolleri Üzerine Düşünceleri*, ÇOMÜSBE, Çanakkale 2008.

¹⁷⁴ Yusuf Gökalg, *Zeydilik ve Taberistan'da Yayılması*, AÜSBE, Ankara 1999.

¹⁷⁵ Aydın Erdoğan, *Zeydiye'nin Doğuşu ve İnanç Sistemi*, MÜSBE, İstanbul 2002.

¹⁷⁶ Yasin Taş, *Zeydiye'de İmâmet Düşüncesi: Doğuşu ve Gelişmesi*, MÜSBE, İstanbul 2005.

¹⁷⁷ İlmî Guri, *Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Zeydiye Fırkası*, UÜSBE, Bursa 2010.

lerine yer verilmiştir. Bunlardan birinde Zeydiye'de iman-amel ilişkisi,¹⁷⁸ diğerinde ise imamet ve imamda bulunması gereken şartlar incelenmiştir.¹⁷⁹ İmamiye'de olduğu gibi Zeydiye konusunda da yapılan tezler mezhebin teşekkül süreciyle sınırlı kalmış, sonraki gelişim ve değişim sürecini aydınlatacak herhangi bir çalışmaya yer verilmemiştir. Mezhebin günümüze kadar varlığını koruduğu Yemen Zeydîliği hakkında yüksek lisans düzeyinde bir çalışma yoktur. Yine mezhebin güncel durumu hakkında tamamlanmış bir tez bulunmamaktadır.

2.7.6.3. Gulat-I Şia Hakkında Yapılan Çalışmalar

Genel anlamda gulat ve gulat fikirlerle alakalı toplam tez sayısı on ikidir. Bunlardan bir tanesi galiye terimi hakkında kavramsal bir araştırmadır.¹⁸⁰ Bir çalışmada ise şahıs üzerinde derinleşme prensibinden hareketle Abdullah b. Sebe tez konusu olarak tercih edilmiştir.¹⁸¹ Dört çalışma aşırı gruplarla alakalıdır. Bunlardan üçü erken dönemdeki gulat Şîî gruplar olan Keysaniye,¹⁸² Mukannaiye¹⁸³ ve Müslimiye¹⁸⁴ ile alakalı iken, bir çalışma çağdaş bir grup olan Kakaiye hakkındadır.¹⁸⁵ Üç çalışmada makâlât yazarlarının gulat gruplara yaklaşımı ele alınmıştır.¹⁸⁶ Üç çalışmada ise aşırı Şîî grupların genel görüşleri ve hulul anlayışları ele alınmıştır.¹⁸⁷

2.7.6.4. İsmailiye Hakkında Yapılan Çalışmalar

İsmailiye hakkında iki adet tez yapılmıştır. Bunlardan birisi Gazalî'nin Bâtınîliğe karşı mücadeledeki rolünü ele alırken¹⁸⁸ diğerinde modern bir grup olan Ağa Han İsmailîleri incelenmiştir.¹⁸⁹ Mezhebin doğuşundan günümüze kadarki süreçlerini, edebiyatını, tesirini, güncel durumunu konu edinecek çalışmaların eksikliği göze çarpmaktadır.

2.7.6.5. Dürzîlik Hakkında Yapılan Çalışmalar

İsmailîlik içerisinden ortaya çıkan bir mezhep olan Dürzîlik hakkında bir adet çalışma tamamlanmıştır. Bu çalışmada Dürzîliğin teşekkül süreci ve bu süreçte geliştirilen itikadı ele alınmıştır.¹⁹⁰ Mezhebin sonraki süreçlerini ve günümüzdeki durumunu aydınlatacak çalışmalara ihtiyaç vardır.

2.7.6.6. Nusayrîlik Hakkında Yapılan Çalışmalar

Bâtınî gruplardan birisi olan Nusayrîlik hakkında dört tez bitirilmiştir. Bir çalışmada Nusayrîliğin teşekkülü ve bu süreçte ortaya çıkan itikadı ele alınırken,¹⁹¹ diğer bir çalışmada Nusayrîliğin Haydarîlik kolu incelenmiştir.¹⁹² İki çalışmada ise Nusayrîlik İmamiye ve Alevîlikle mukayeseli bir şekilde ele alınmış-

¹⁷⁸ Murat Akdoğan, *Zeydiyye'de İman-Amel İlişkisi*, MÜSBE, İstanbul 2004.

¹⁷⁹ Muhammed Hüseyin Demir, *Zeydiyye'ye Göre İmâmet ve İmâmında Bulunması Gereken Özellikler*, MÜSBE, İstanbul 2003.

¹⁸⁰ Hatice Polat, *Gâliye Kavramı ve Şia İçinde Ortaya Çıkan Gâli Fırkalar*, DEÜSBE, İzmir 2016.

¹⁸¹ Siddik Korkmaz, *Abdullah İbn-i Sebe*, SÜSBE, Konya 1996.

¹⁸² Yaşar Kocadağ, *Keysâniyye'nin Doğuşu, Gelişimi ve Düşünceleri*, MÜSBE, İstanbul 2004.

¹⁸³ İbrahim Babür Gündoğdu, *Hişâm b. Hâkim el-Mukanna ve Mukannaiyye Hareketi*, AÜSBE, Ankara 2001.

¹⁸⁴ Nuran Erdoğan, *Ebü Müslim Horasanî ve Müslimiyye Hareketi*, AÜSBE, Ankara 2001.

¹⁸⁵ Ali Zeynel, *Kakaiyye Hareketi*, AÜSBE, Ankara 2004.

¹⁸⁶ Güzide Ülger, *Bağdadi'nin İslam Dışı Saydığı Mezheplerin Kaynaklar Açısından Değerlendirilmesi*, ÇÜSBE, Adana 2010; Adem Sezgin Uzun, *İbn Hazm'ın Gulat Anlayışı ve Gâli Fırkalar*, İÜSBE, İstanbul 2013; Mohammad Dawod Hajizada, *İbn Teymiyye'nin Aşırı Şîî Fırkalara Yaklaşımı*, NEÜSBE, Konya 2016.

¹⁸⁷ Ağıl Şirinov, *İslâm Mezhepleri Tarihi Literatüründe Aşırı Fırkalar ve Görüşleri*, MÜSBE, İstanbul 2003; Şadettin Göksoy, *Şia'da Aşırı Fırkaların İnanç ve Düşünceleri*, MÜSBE, İstanbul 2003; Ferhat Maden, *Şii Mezheplerde Hulûl Anlayışı*, OMÜSBE, Samsun 2015.

¹⁸⁸ Ahmed İbrahim Alkhalil, *Gazzalî'nin Bâtınîliğe Karşı Mücadeledeki Rolü*, YYÜSBE, Van 2016.

¹⁸⁹ Mederbek Kadyrov, *Ağa Han İsmailîleri*, AÜSBE, Ankara 2009.

¹⁹⁰ Aytakin Şenzyeybek, *Dürzîlik: Doğuşu ve Temel Prensipleri*, SÜSBE, Konya 2001.

¹⁹¹ Muhammet Raşit Batur, *Nusayrîliğin Teşekkülü ve İnanç Sistemi*, MÜSBE, İstanbul 2002.

¹⁹² Firdevs Kılıç, *Hatay Nusayrîlerinde Haydarîlik*, EÜSBE, Kayseri 2002.

tır.¹⁹³ Nusayrîliğin tarihi gelişim seyri ve günümüzdeki durumuyla alakalı bilgi boşluğu dikkat çekmektedir.

2.7.7. Yezidîlik Hakkında Yapılan Çalışmalar

Yezidîlik konusunda üç çalışma tamamlanmıştır. Bunlardan birisi genel anlamda Yezidîliğin inanç, ibadet ve ayinlerini konu edinirken,¹⁹⁴ diğer iki çalışmada Mardin¹⁹⁵ ve İdil-Midyat¹⁹⁶ Yezidîliği çalışılmıştır. Yezidîliğin ortaya çıkış ve gelişim süreçleri hakkında herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

2.7.8. Babîlik-Bahâîlik Hakkında Yapılan Çalışmalar

Babilik-Bahailik konusunda yapılan beş çalışmadan Bu birisi Babilik, diğerleri Bahailik hakkındadır. Babilik'le ilgili tezde Mirza Ali Muhammed ve Babilik hareketi incelenmiştir.¹⁹⁷ Bahailik'le ilgili çalışmalardan birisi Osmanlı Arşiv belgelerinden hareketle ekolün tarihsel gelişimini ele almıştır.¹⁹⁸ İki çalışmada Bahailiğin hem tarihsel gelişimi hem de bugünü birlikte konu edinilmiştir.¹⁹⁹ Bir çalışmada ise Bahailiğin günümüzdeki durumu, inanç ve ibadetleri incelenmiştir.²⁰⁰

2.7.9. Kadiyanîlik Hakkında Yapılan Çalışmalar

Kadiyanîlik-Ahmedîlik konusunda iki tez tamamlanmıştır. Bunlardan birincisi Mirza Beşirüddin Mahmud Ahmed'in mezhep içerisindeki yerini ortaya koymaktadır.²⁰¹ Diğer çalışma ise Türkiye'deki Ahmedî faaliyetlere yoğunlaşmıştır.²⁰² Ahmedîliğin arka planı, tarihsel gelişim süreci, inançları ve günümüzdeki durumuyla alakalı yeni çalışma konuları mevcut gözükmemektedir.

2.8. TASAVVUF VE TASAVVUF BENZERİ OLUŞUMLARLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR

2.8.1. Alevîlik-Bektaşîlik Hakkında Yapılan Çalışmalar

İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı'nda yapılan yüksek lisans çalışmaları içerisinde en çok tercih edilen çalışma konularından birisi Alevîlik-Bektaşîlik'tir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konuyla alakalı toplam elli dört tez tamamlanmıştır. Bu konuda yapılan çalışmalardaki ayırt edici özelliklerden birisi daha ziyade alan araştırmasının tercih edilmesidir. Bir başka ifadeyle Mezhepler Tarihi Bilim Dalı'nda yapılan alan araştırmalarının hemen tamamı Alevîlik-Bektaşîlik konusundadır. Bu durum Alevîlik-Bektaşîlik konusundaki çalışmalarda tarih biliminin yöntemlerinden ziyade sosyolojinin verilerinden yararlanmayı zorunlu kılmaktadır.

Toplam on çalışmada Alevîlik-Bektaşîliğin tarihsel süreci aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu tezlerden bazıları doğrudan Alevîlik-Bektaşîliğin tarihsel sürecini açığa çıkarmayı hedeflerken, diğer bazı tezlerde Alevîlik-Bektaşîliğin tarihsel süreci açısından önemli görülen şahıslar ve eserler üzerinde derinleşilmiştir. Bir çalışmada genel olarak Alevîlik-Bektaşîliğin tarihsel süreci konu edinilirken,²⁰³ üç

¹⁹³ Sonay, *İmâmiyye ve Nusayriyye'de Dört Sefir Telakkisi*, Türkel, *İnanç Esasları Açısından Nusayrîlik-Alevîlik Mukayesesi*.

¹⁹⁴ Mehmet Akça, *Yezidîler, İnanç Esasları, İbadetleri ve Ritüelleri*, MÜSBE, İstanbul 2006.

¹⁹⁵ Yusuf Öz, *Mardin Yezidîleri: İnanç, Sosyal Hayat ve Coğrafi Dağılım*, MÜSBE, İstanbul 2007.

¹⁹⁶ Yunus Kerçin, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Yezidîlik (İdil-Midyat Örneği)*, ŞÜSBE, Şırnak 2015.

¹⁹⁷ Mustafa Ünsal, *Ali Muhammed Şirâzi ve Bâbilik Hareketi*, MÜSBE, İstanbul 2003.

¹⁹⁸ Süleyman Özkaya, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Bahailik Hareketi*, DEÜSBE, İzmir 1997.

¹⁹⁹ Zeynel Adanalı, *Bahâîliğin Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Bahâîliğin Görüşleri*, EÜSBE, Kayseri 2001; Ahmet Fuat Çandır, *Tarihten Günümüze Bahâîlik*, MÜSBE, İstanbul 2006.

²⁰⁰ Sümeyra Teymur, *Bahailikte İnanç ve İbadet*, MÜSBE, İstanbul 2009.

²⁰¹ Halide Rumeysa Küçüköner, *Mirza Beşirüddin Mahmud Ahmed ve Ahmediyye Cemaati'ndeki Yeri*, DÜSBE, Diyarbakır 2011.

²⁰² Abdulhamit Piştofoğlu, *Ahmediyye Cemaati ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, İÜSBE, İstanbul 2014.

²⁰³ .Ömer Faruk Koyuncu, *Anadolu Alevîliğinin Toplumsal Kökenleri*, CÜSBE, Sivas 1999.

çalışmada tarihin belli bir dönemi Alevîlik-Bektaşîliğin doğuş ve gelişim seyri açısından incelenmiştir. Bu çalışmalarda Şah İsmail devrinde²⁰⁴ ve Yavuz döneminde²⁰⁵ Anadolu'daki Kızılbaş faaliyetlerle XVI. Yüzyılda Osmanlı'daki Kızılbaş isyanları²⁰⁶ ele alınmıştır. Bir çalışmada Bektaşî tekkelerinin kapatılmasından sonraki süreç Bektaşîliğin tarihi açısından değerlendirilmiştir.²⁰⁷ Bir diğer çalışmada ise Bektaşîliğin Yeniçeri Ocağı ile ilişkisi konu edinilmiştir.²⁰⁸ Alevîlik-Bektaşîliğin tarihsel sürecini aydınlatmak adına Hacı Bektaş-ı Veli bir,²⁰⁹ Hacı Bektaş'ın *Vilayetname'si* iki,²¹⁰ Pir Sultan Abdal bir²¹¹ çalışmaya konu edilmiştir. Bir çalışmada Bediüzzaman Said Nursi'nin,²¹² bir diğerinde ise Fuat Köprülü'nün²¹³ Alevîliğe bakışı ele alınmıştır.

Alevîlik-Bektaşîliğin günümüzdeki durumu yüksek lisans tezlerinde daha ziyade alan araştırmalarıyla çalışma konusu yapılmıştır. Bu çalışmalarda Bafra ve Hacıbektaş,²¹⁴ Akdağmadeni-Ardıçalı ve Bozhüyük Köyleri,²¹⁵ Sarıoğlan,²¹⁶ Sungurlu,²¹⁷ Şarkışla-Emlek,²¹⁸Gölkaya,²¹⁹ Divriği,²²⁰ Tercan,²²¹ Kırşehir,²²² Isparta-Yakaören Köyü,²²³ Tekirdağ-Kılavuzlu,²²⁴ Tunceli Sarısaltık Ocağı,²²⁵Kaşdışlen,²²⁶ Diyarbakır²²⁷ ve Çat²²⁸ yörelerindeki Alevî-Bektaşî çevreler alan araştırmasına dayalı olarak incelenmiştir. Bir çalışmada İstanbul'daki vakıf ve dernekler,²²⁹ bir diğerinde ise aynı şehirdeki Cem Evleri²³⁰ araştırma konusu yapılmıştır.

Balkanlar'daki Bektaşî varlığı üzerine de birkaç çalışma yapılmıştır. Bunlardan birisinde genel olarak Balkanlar'da Alevîlik konusu ele alınırken,²³¹ Bulgaristan,²³² Arnavutluk²³³ ve Makedonya²³⁴ Bektaşîliği üzerine birer çalışma yapılmıştır.

Alevîliğin inanç, ibadet, örf ve adetlerine de çalışma konularında yer verilmiştir. Alevîlik-Bektaşîlik'te Buyruk kavramı,²³⁵ayinler,²³⁶ erkân ve düşkünlük,²³⁷ sembol ve motifler,²³⁸ Hak, Muham-

²⁰⁴ Nevzat Şensizoğlu, *Şah İsmail Devrinde Anadolu'da Safevî-Alevî Faaliyetleri*, MÜSBE, İstanbul 2015.

²⁰⁵ Ahmet Keven, *Yavuz Sultan Selim Dönemi: Anadolu'da Kızılbaşlık ve Kızılbaşlar*, YÜSBE, Yalova 2015.

²⁰⁶ Elif Gül Akman, *Onaltıncı Asır Osmanlı Toplumunda Bellibaşlı Kızılbaş İsyanları*, MÜSBE, İstanbul 2008.

²⁰⁷ Adem Boz, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılmasının Doğurduğu Sonuçlar*, EÜSBE, Kayseri 2015.

²⁰⁸ Betül Özey, *Bektaşîlik-Yeniçeri Ocağı İlişkisi*, MÜSBE, İstanbul 2013.

²⁰⁹ Faik Aslan, *Hacı Bektaş-ı Veli'nin Düşünce Dünyası*, CÜSBE, Sivas 2007.

²¹⁰ Fatih Yavaş, *Hacı Bektaş-ı Veli'nin Vilayetname'sindeki İslâm Öncesi ve İslâmî Motiflerin Değerlendirilmesi*, MÜSBE, İstanbul 2006; Cemil Cihan Macit, *Manzum Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetname'si Üzerine Bir İnceleme*, SDÜSBE, Isparta 2012.

²¹¹ Murat Tavşanlı, *Pir Sultan Abdal'da Dini Düşünce Boyutu*, CÜSBE, Sivas 2011.

²¹² Hacer Sarıgül, *Bediüzzaman Said Nursi'nin Alevîliğe Bakışı*, HÜSBE, Urfa 2015.

²¹³ Doğan Kaplan, *Fuat Köprülü'ye Göre Anadolu Alevîliği*, SÜSBE, Konya 2002.

²¹⁴ Muhammet Avcı, *Kültür ve Yaşayışları Yönüyle Bafra ve Hacıbektaş Alevileri*, EÜSBE, Kayseri 1999.

²¹⁵ Adem Aydın, *Akdağmadeni Yöresi Ardıçalı ve Bozhüyük Köylerinde Alevilik*, AÜSBE, Erzurum 2009.

²¹⁶ Mustafa Caner, *Sarıoğlan Yöresi Alevi-Bektaşî İnançlarının Tespit ve Değerlendirilmesi*, EÜSBE, Kayseri 1996.

²¹⁷ Şengül Alazcıoğlu, *Sungurlu ve Çevresindeki Alevilerin Kültürel ve Dini Yapısı*, CÜSBE, Sivas 2003.

²¹⁸ Fikri Kaya, *Şarkışla Emlek Yöresinde Yaşayan Alevilerin Kültürel ve Dini Yaşantıları Üzerine Bir İnceleme*, CÜSBE, Sivas 2003.

²¹⁹ Murat Çetin, *Alevilerin Dini İnanç ve Yaşantıları (Gölkaya Örneği)*, SÜSBE, Sakarya 2010.

²²⁰ İbrahim Gökdemir, *Divriği İlçesinde Yaşayan Alevilerde Dini Hayat ve Yaygın Halk İnançları*, CÜSBE, Sivas 2011.

²²¹ İhsan Ünlü, *Alevilikte Dedelik ve Ocak Anlayışı "Tercan Örneği"*, CÜSBE, Sivas 2013.

²²² Ahmet Yıldırım, *Kırşehir ve Yöresinde Babâlik ve Bektaşîliğin Mezhepler Tarihi Açısından İncelenmesi*, EÜSBE, Kayseri 2002.

²²³ İskender Tanış, *Günümüzde Alevî-Sünnî İlişkileri (Isparta-Yakaören Köyü Örneği)*, SDÜSBE, Isparta 2016.

²²⁴ Ramazan Tarık, *Tekirdağ Yöresi Alevi-Bektaşî Kültürü (Kılavuzlu Köyü Örneği)*, MÜSBE, İstanbul 2012.

²²⁵ Talip Tuğrul, *Tunceli Alevîliğinde İnanç ve İbadet (Sarı Saltık Ocağı Örneği)*, MÜSBE, İstanbul 2006.

²²⁶ Ali Kocadayı, *Kaşdışlen Tahtacılarının Dini ve Sosyokültürel Yapısı*, MÜSBE, İstanbul 2013.

²²⁷ Nazan Ağalday, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Diyarbakır'da Alevilik*, ŞÜSBE, Şırnak 2016.

²²⁸ Lokman Kılavuz, *Çat Alevîliği*, AÜSBE, Erzurum 2015.

²²⁹ Ömer Kara, *İstanbul'daki Vakıf ve Dernekler*, MÜSBE, İstanbul 2003.

²³⁰ Fevzi Rençber, *İstanbul'da Mevcut Cem Evleri ve Faaliyetleri*, MÜSBE, İstanbul 2008.

²³¹ Adil Seyman, *Balkanlar'da Alevî Bektaşîlik*, MÜSBE, İstanbul 2006.

²³² Şabani Ahmet, *Bulgaristan'da Alevilik "Yablanova Örneği"*, İÜSBE, İstanbul 2012.

²³³ Luan Afmataj, *Arnavutluk Bektaşîliği, Başlangıcı, Gelişmesi ve Günümüzdeki Durumu*, MÜSBE, İstanbul 2009.

²³⁴ Metin İzeti, *Makedonya'da Bektaşîlik*, DEÜSBE, İzmir 1998.

²³⁵ Canan Sultan Özalp, *Alevîlik'te Buyruk Kavramı ve İmâm Câfer Örneği*, HÜSBE, Urfa 2006.

²³⁶ Abdulbahri Bilışmek, *Alevîlik'te Ayinler*, MÜSBE, İstanbul 2006.

met, Ali inancı,²³⁹ On iki İmam anlayışı,²⁴⁰ dedelik kurumu ve işlevi,²⁴¹ dört kapı-kırk makam anlayışı,²⁴² düşkünlük kurumu ve günümüzdeki işlevi²⁴³ konularında birer adet tez yapılmıştır. İki çalışmada şahıslar üzerinden Alevîliğin öğretisi, ibadet, gelenek ve görenekleri konu edilmiştir. Bunlardan birincisinde Nesîmî'nin Hz. Ali algısı,²⁴⁴ diğerinde ise günümüz Alevî dedelerinin Alevîlik algısı²⁴⁵ ele alınmıştır. Dört çalışmada ise mesele eser merkezli olarak incelenmiştir. Bu çalışmalardan ikisinde Alevî-Bektaşî klasiklerindeki hurufî etki²⁴⁶ ve sahabe algısı²⁴⁷ konu edilmiştir. Bir çalışmada Cem Dergisi'nde sunulan Alevîlik,²⁴⁸ diğerinde ise Pir Sultan Abdal Kültür-Sanat Dergisi'nde sunulan Alevîlik²⁴⁹ incelenmiştir. Bir çalışmada ise Cem Vakfı araştırma konusu olarak tercih edilmiştir.²⁵⁰

Alevîlik-Bektaşîliğin sorunları da yüksek lisans çalışmalarının konusu olmuştur. Bu alanda yapılan üç çalışmadan birincisi Alevîliğin güncel sorunlarına değinirken,²⁵¹ bir diğerinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle ilgili problemler ele alınmış,²⁵² son çalışmada ise Alevî çevrelerde ortaya çıkmış ateist söylemler incelenmiştir.²⁵³

Alevîlik-Bektaşîlik'le ilgili iki çalışmada konu mukayeseli bir şekilde araştırılmıştır. Bir çalışmada Alevîlik, Bâtınîlik'le mukayese edilirken,²⁵⁴ bir diğerinde Nusayrîlik'le karşılaştırılmıştır.²⁵⁵

2.8.2. Alevîlik-Bektaşîlik Dışı Tasavvufî Çevrelerle İlgili Çalışmalar

İslam mezhepleri tarihi alanında yapılan çalışmalarda tasavvufî çevreyle alakalı grup ve şahıslara da yer verilmiştir. Alevîlik-Bektaşîlik dışında yapılan yedi tezden ikisi doğrudan tasavvufî ekolleri konu edilirken,²⁵⁶ birinde şahıs ve ekol birlikte değerlendirilmiş,²⁵⁷ dört çalışma ise şahıs merkezli olarak incelenmiştir.²⁵⁸ Danışmanlığını mezhepler tarihçilerinin yaptığı tezlerde tasavvufî çevreye ait şahıs ve ekollerin daha çok mezhebî ve itikadî görüşlerine ağırlık verilirken diğer anabilim dallarından danışmanların yaptırdığı tezlerde kelimî görüşleri ve diğer bazı hususiyetleri tez konusu yapılmıştır. Anadolu İslam anlayışı Hanefî-Maturidî bir mayaya sahip olmakla birlikte bu öz tasavvufla yoğrulmuştur. Dolayısıyla tasavvufî çevrelerde üretilen bilgi birikimi, Anadolu'ya ait din ve mezhep anlayışını daha sağlıklı bir şekilde anlayabilmemiz için mezhepler tarihçileri tarafından dikkate alınmak zorundadır. Cumhuriyet dönemi öncesiyle alakalı yedi yüksek lisans çalışması yapılmış olması bu alanın son derece bakir ve alınma-

²³⁷ Abdulkaki Bakır, *Alevîlik'te Erkan ve Düşkünlük*, MÜSBE, İstanbul 2009.

²³⁸ Fatmagül Saklavcı, *Alevî-Bektaşî İnançlarında Sembol ve Motifler*, CÜSBE, Sivas 2015.

²³⁹ Sümevra Yakar, *Alevîlik'te Hak, Muhammed, Ali İnancı*, MÜSBE, İstanbul 2011.

²⁴⁰ Mehmet Özkorkmaz, *Alevîlerin On İki İmam Algısı*, DÜSBE, Diyarbakır 2011.

²⁴¹ Cihat Şeker, *Alevîlik'te Dedelik Kurumu ve İşlevi*, MÜSBE, İstanbul 2005.

²⁴² Sermin Çalışkan, *Alevîlik'te Dört Kapı Kırk Makam*, MÜSBE, İstanbul 2010.

²⁴³ Ömer Faruk Savuran, *Anadolu Alevîliğinde Düşkünlük Kurumu ve Günümüzdeki İşlevselliği*, DEÜSBE, İzmir 2010.

²⁴⁴ Adil Kacır, *Alevî ve Bektaşî Düşüncesinin Kültürel Kaynaklarında Hz. Ali Algısı "Nesîmî Örneği"*, YYÜSBE, Van 2014.

²⁴⁵ İbrahim Bozkurt, *Günümüz Alevî Dedelerinin Eserlerine Göre Alevîlik*, MÜSBE, İstanbul 2009.

²⁴⁶ Samet Karahüseyin, *Alevî-Bektaşîlikte Hurufîliğin Etkisi (Alevî-Bektaşî Klasik Metinler Örneği)*, EÜSBE, Kayseri 2017.

²⁴⁷ Orhan Özkan, *Alevî-Bektaşî Klasiklerinde Sahabe Algısı*, BÜSBE, Yozgat 2015.

²⁴⁸ Yaşar Şanlı, *Cem Dergisi'nde Sunulan Alevîlik*, KTÜSBE, Trabzon 2005.

²⁴⁹ Hacer Tuna, *Pir Sultan Abdal Kültür-Sanat Dergisinde Sunulan Alevîlik*, İÜSBE, İstanbul 2011.

²⁵⁰ Ali Uysal, *Alevî Örgütlenmesi Bünyesinde Cem Vakfı ve Faaliyetleri*, MÜSBE, İstanbul 2002.

²⁵¹ Mehmet Ali Balkanlıoğlu, *Alevîliğin Günümüzdeki Problemleri*, MÜSBE, İstanbul 2006.

²⁵² Murat Gevrek, *Alevî Öğrenci ve Velilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerine Bakışları*, CÜSBE, Sivas 2005.

²⁵³ İlnur Kalaycı, *Günümüz Anadolu Alevîliği İçerisinde tezahür Etmiş Ateist ve İslâm Dışı Söylemler*, ÇOMÜSBE, Çanakkale 2009.

²⁵⁴ Hanifi Şahin, *Bâtınîlik Alevîlik İlişkisi*, AÜSBE, Erzurum 2002.

²⁵⁵ Türkel, *İnanç Esasları Açısından Nusayrîlik-Alevîlik Mukayesesi*.

²⁵⁶ Erol Erdem, *Kerramiye Mezhebi ve İtikadî Görüşleri*, AÜSBE, Ankara 1994.

²⁵⁷ Muhsin Demir, *Ahîlik, Ahi Evran-ı Velî ve Kırşehir'de Ahîlik Kutlamaları*, CÜSBE, Sivas 2004.

²⁵⁸ Atmaca, *Ahmet Yesevî'nin İnanç ve Düşünce Dünyası*; Ercan Tatlı, *Karacaahmet Sultan ve Karacaahme tDergahi*, MÜSBE, İstanbul 2008; Betül Kurşun, *Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Mezhep Anlayışı*, NEÜSBE, Konya 2014; Sezgin Elmalı, *Molla Hayâlî'nin Kelâmî Görüşleri (Şerhu'l-Kasideti'n-Nüniyye Bağlamında)*, TÜSBE, Edirne 2016.

sı gereken ciddi bir mesafe olduğunu göstermektedir. Yine kurumsal tasavvufi yapıların güncel durumlarıyla alakalı mezhepler tarihi bakış açısını yansıtacak modern tezlere de ihtiyaç olduğu kesindir.

2.9. ÇAĞDAŞ İSLAM AKIMLARIYLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Mezhepler Tarihi'nin araştırma alanı sadece İslam mezhepleriyle sınırlı değildir. İslâm düşünce geleneğinde ortaya çıkmış her türlü fikir ayrılığı araştırma konusu yapılabilir. Bu çerçevede İslam Mezhepleri Tarihi dersinin sınırlarına girmeyen cemaatler, tarikatlar ve her türlü dini akımlar alanın araştırma konusu içerisinde yer almaktadır. Bu doğrultudaki akımları Türkiye merkezli ve Türkiye dışında ortaya çıkmış olmaları hasebiyle iki ana gruba ayırabiliriz. Her iki alanda da yüksek lisans düzeyinde araştırmalar yapılmıştır.

Türkiye dışındaki çağdaş İslamî akımlarla ilgili toplam on iki tez tamamlanmıştır. Bunlardan yedi tanesi meseleye şahıs merkezli olarak yaklaşırken, beş çalışmada bölge ve İslamî ekoller odak noktasına yerleştirilmiştir. Şahıs merkezli çalışmalardan ikisinde İhvan-ı Müslimîn'in önemli isimleri Hasan el-Benna²⁵⁹ ve Hasan Turabi'nin²⁶⁰ din ve siyaset anlayışları konu edinilirken, bir çalışmada Cemaat-ı İslamî'nin kurucusu Mevdûdî²⁶¹ tez konusu yapılmıştır. Bir tezde Muhammed Abduh'taki selefi eğilimler aydınlatılmaya çalışılmış,²⁶² bir başkasında ise gelenekselci akımın İslam âlemindeki en önemli temsilcisi olan Seyyit Hüseyin Nasr'ın İslamî ekollere bakışı ele alınmıştır.²⁶³ Bir çalışmada modern Şafii âlimi Mahmud ez-Zokaydî,²⁶⁴ bir başkasında ise Yugoslavya'daki modernist akımın öncülerinden Hüseyin Cozo²⁶⁵ çalışma konusu olarak seçilmiştir.

Bölgesel ve ekol merkezli çalışmalarda farklı bölgeler tez konusu yapılmıştır. Bir çalışmada yeni dünya düzeni ve İslamî hareketler genel olarak değerlendirilmiştir.²⁶⁶ Bir başkasında Romanya'daki İslamî durum,²⁶⁷ bir diğerinde ise Makedonya'daki İslamî akımlar²⁶⁸ çalışma konusu olarak seçilmiştir. Bir çalışmada Sivas Polis Meslek Yüksek Okulu'na gelen Afgan öğrenciler üzerine yapılan alan araştırmasıyla²⁶⁹ Afganistan'daki dini ve mezhebi hayat aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bir başka araştırmada ise Almanya'daki İslam ve Müslümanların durumu Bavyera örnekleminde hareketle aydınlatılmaya çalışılmıştır.²⁷⁰

Bunların dışında iki çalışma daha vardır ki doğrudan İslam Mezhepleri Tarihini ilgilendirmemekle birlikte bu alanda tamamlanmıştır. Bunlardan birincisinde II. Vatikan sonrasında Türkiye'deki Müslüman-Hıristiyan ilişkileri,²⁷¹ diğerinde ise Kuran ve İnciller'e göre Hz. İsa'nın refi meselesi²⁷² konu edilmiştir.

Türkiye dışındaki çağdaş İslam akımlarıyla ilgili çalışmaların dikkat çeken yönü konuya son dönemlerde ilgi duyulmaya başlanmış olmasıdır. On üç tezin tamamı 2002 yılından sonra tamamlanmış, dokuz tanesi ise 2012 sonrası bitirilmiştir. Çağdaş İslam akımlarına bu kadar geç bir dönemde ilgi gösterilmiş

²⁵⁹ Songül Akkoyunlu, *Hasan el-Benna'nın Din ve Siyaset Anlayışı*, FÜSBE, Elazığ 2012.

²⁶⁰ Merve Koç, *Hasan Turabi'nin Din ve Siyaset Anlayışı*, KÜSBE, Kastamonu 2017.

²⁶¹ Gülşen Şahin, *Mevdûdî'nin Din ve Siyaset Anlayışı*, FÜSBE, Elazığ 2011.

²⁶² Rukiye Koçak, *Muhammed Abduh'taki Selefi Eğilimler*, MÜSBE, İstanbul 2006.

²⁶³ İmran Çelik, *Seyyit Hüseyin Nasr'ın İslam Mezhepleri, Fikir ve Siyaset Ekolleri Üzerine Düşüncesi*, ÇOMÜSBE, Çanakkale 2008.

²⁶⁴ Abid Sevgili, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâve'd-Devâ Adlı Eseri*, DÜSBE, Diyarbakır 2011.

²⁶⁵ Husein Rızai, *Hüseyin Cozo (Husein Dozo) ve İslamî Modernist Düşüncenin Yugoslavya'ya Yansımaları*, MÜSBE, İstanbul 2002.

²⁶⁶ Sami Abdulqader Mustafa, *Yeni Dünya Düzeni ve İslami Hareketler*, DÜSBE, Diyarbakır 2016.

²⁶⁷ İsmail Sevil, *Romanya'da İslam Dini ve Bölgedeki Müslümanların Din Algısına Etki Eden Faaliyetler*, ÇOMÜSBE, Çanakkale 2015.

²⁶⁸ Nesibe Kamberi, *Makedonya'da Komünizm Sonrası Dönemde Ortaya Çıkan Dini Akımlar ve Temel Görüşleri*, UÜSBE, Bursa 2015.

²⁶⁹ Erkan Baysan, *Sivas Polis Meslek Yüksekokulu'nda Afgan Polis Adaylarının Görmüş Oldukları Eğitim*, CÜSBE, Sivas 2015.

²⁷⁰ Bülent Keleş, *Almanya'da İslam ve Müslümanlar (Bavyera Örneği)*, CÜSBE, Sivas 2012.

²⁷¹ Mustafa Yiğitoğlu, *Türkiye'de II. Vatikan Sonrası Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, MÜSBE, İstanbul 2006.

²⁷² Mahmut Güzel, *Kur'an ve İncillere Göre Hz. İsa'nın Refi*, EÜSBE, Kayseri 2000.

olmasının temel sebepleri arasında İslam Mezhepleri Tarihi alanının nispeten yeni olması, Temel İslam Bilimleri'nin diğer alanlarıyla kıyaslandığında alanda yetişmiş hoca sayısının az olması ve yapılan ilk çalışmalarda araştırmacıların klasik döneme ve bu dönemdeki dini-mezhebi hareketlere yönlendirilmiş olması sayılabilir. Son dönemlerde klasik dönemle alakalı belli bir bilgi birikimi sağlanmış olması araştırmacıların güncel dini-mezhebi akımlara yönlendirilmesini beraberinde getirmiştir. Ancak her şeye rağmen bütün İslam âlemini düşündüğümüzde çağdaş İslam akımları alanında yapılan çalışmaların son derece yetersiz olduğunu ve bu alanda alınması gereken ciddi bir mesafe bulunduğunu itiraf etmek durumundayız. İslam âleminin son derece karışık vaziyette bulunduğu ve Ortadoğu'nun dizayn edilmesinde mezhep, cemaat, tarikat ve benzeri dinî grupların merkezi bir rol oynadığı hesaba katılırsa bu alandaki bilgi boşluğunun doldurulması noktasında nitelikli bilimsel çalışmaların acil bir ihtiyaç olduğu tartışmasız bir gerçektir.

2.10. TÜRKİYE'DEKİ DİNİ-MEZHEBÎ AKIMLARLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Türkiye dışındaki çağdaş İslam akımlarında olduğu gibi Türkiye'deki İslamî akımlarla ilgili yapılmış tez sayısı da oldukça azdır ve tamamlanmış tezler de genellikle 2000 yılından sonrasına aittir. Bu alanda yapılan çalışmaların yarısından fazlası Alevilik-Bektaşılık konusundadır. Alevilik-Bektaşılık konusunu tasnif dışı tuttuğumuzda toplam çalışma sayısı yirmi dokuzdur. Bunlardan on altı tanesi cumhuriyet döneminin önemli şahısları üzerinedir. On bir tanesi belli bir cemaat, tarikat, dernek ya da grup üzerinedir. İki çalışmada ise belli bir konu merkeze alınmıştır.

Şahıs merkezli çalışmalar içerisinde Said Nursî dört çalışmaya konu olarak seçilmiştir.²⁷³ Abdülbaki Gölpinarlı ise iki çalışmanın konusu olmuştur.²⁷⁴ Samiha Ayverdi,²⁷⁵ İzmirli İsmail Hakkı,²⁷⁶ Filibeli Ahmed Hilmi,²⁷⁷ Namık Kemal,²⁷⁸ Hüseyin Hilmi Işık,²⁷⁹ Ömer Nasuhi Bilmen,²⁸⁰ Ahmet Hamdi Akseki,²⁸¹ Ahmet Cevdet Paşa,²⁸² Muhammed Tavid et-Tancı²⁸³ ve Mehmet Akif Ersoy²⁸⁴ ise birer çalışmanın konusu olmuştur.

Cemaat, tarikat, dernek, vakıf ve dinî gruplar üzerine yapılan çalışmalardan dört tanesi, daha önce İmamiye'de bahsettiğimiz üzere, Türkiye Caferiliği hakkındadır. Çağrı-Der ve Guraba Yayınları üzerine bir,²⁸⁵ Nesil Grubu hakkında bir,²⁸⁶ Hizbu't-Tahrir ve Ercüment Özkan hakkında bir,²⁸⁷ 1980-90'lı yıllardaki mealciler hakkında bir,²⁸⁸ İskenderpaşa Cemaati hakkında bir,²⁸⁹ vaizlerin din anlayışları hakkında bir,²⁹⁰ Sakarya-Erenler ilçesindeki Romanların dinî tutum ve davranışları üzerine bir çalışma²⁹¹ yapılmıştır.

²⁷³ Hacer Sangül, *Bediüzzaman Said Nursî'nin Aleviliğe Bakışı*, HÜSBE, Urfa 2015; Sait Akdağ, Said Nursi ve Siyasi Düşüncesi, MÜSBE, İstanbul 2009; Sinan Özyurt, *Bediüzzaman Said Nursî'nin İtikadi-Siyasi İslâm Mezheplerine Bakışı*, MÜSBE, İstanbul 2010; Derya Kesik, *Said Nursî'nin Risalelerinde Mehdilik Telakkisi*, MÜSBE, İstanbul 2007.

²⁷⁴ Adil Çiftçi, *Abdülâki Gölpinarlı'nın Hayatı, Eserleri ve Mezhep Anlayışı*, CÜSBE, Sivas 2003; Leyla İlkey Özsüer, *Abdülâki Gölpinarlı'nın Eserlerinde Hz. Ali Tasavvuru: Kaynakları ve Etkileri*, MÜSBE, İstanbul 2006.

²⁷⁵ Fatih Sancılı, *Samiha Ayverdi'nin Dinî Düşüncesi*, CÜSBE, Sivas 2013.

²⁷⁶ Ramazan Aydın, *İzmirli İsmail Hakkı'nın Dürzi Mezhebi Adlı Eserinin Latinize Edilmesi*, MÜSBE, İstanbul 2015.

²⁷⁷ Ferhan Çiftçi, *Filibeli Ahmet Hilmi'nin Din Anlayışı*, SDÜSBE, Isparta 2015.

²⁷⁸ Sema Kaya, *Osmanlı'nın Son Döneminde Modernleşme Çerçevesinde Namık Kemal ve Dini Görüşleri*, ÇOMÜSBE, Çanakkale 2014.

²⁷⁹ Sebahat Mutlu, *Hüseyin Hilmi Işık'ın Hayatı, Eserleri ve Düşünce Dünyası*, CÜSBE, Sivas 2005.

²⁸⁰ Cengiz Özdemir, *Ömer Nasuhi Bilmen'e Göre İtikadi İslâm Mezhepleri ve Dini Akımlar*, OGÜSBE, Eskişehir 2013.

²⁸¹ Mevlüt Tosun, *Ahmet Hamdi Akseki'nin Günümüz İslâm Düşüncesindeki Yeri*, SDÜSBE, Isparta 2015.

²⁸² Ahmet Bedri Yavuz, *İslâm Mezhepleri Tarihi Açısından Ahmet Cevdet Paşa*, ÇOMÜSBE, Çanakkale 2016.

²⁸³ Ebru Koçak, *Muhammed Tavid Tancı ve Mezhepler Tarihi*, AÜSBE, Ankara 2013.

²⁸⁴ Hasan Kaya, *Mehmet Akif Ersoy'un Dini ve Siyasi Etkileri*, FÜSBE, Elazığ 2009.

²⁸⁵ Mustafa Çalışkan, *Türkiye'de Selefi Faaliyetler: 1980 Sonrası Çağrı-Der ve Guraba Yayınları Örneği*, ÇOMÜSBE, Çanakkale 2016.

²⁸⁶ Muhammed Nurullah Alagöz, *Türkiye'de Dinde Reform Tartışmaları: Nesil Dergisi Örneği*, OMÜSBE, Samsun 2016.

²⁸⁷ Yusuf Elmas, *Hizbu't-Tahrir ve Ercüment Özkan'ın Siyasi ve Dini Görüşleri*, FÜSBE, Elazığ 2008.

²⁸⁸ Feride Ocakoğlu, *1980-90 Yılları arasında Türkiye'de Mealcilik Akımı*, HÜSBE, Urfa 2010.

²⁸⁹ İmmigülsün Pala, *1980'lerde Türkiye'de Dini Akımlar: İskenderpaşa Cemaati Örneği*, OMÜSBE, Samsun 2016.

Konu merkezli iki çalışmadan birinde dinî akım ve cemaatlerin Hızır anlayışları,²⁹² diğerinde ise Türkiye İslamcılığı²⁹³ ele alınmıştır.

Türkiye'deki Alevilik dışı dinî gruplar ve akımlarla ilgili yüksek lisans çalışmalarının genellikle şahıslar üzerinde yoğunlaşmış olması bu alanda yeterli derinliğin oluşmadığının bir göstergesidir. Başta Sünni gruplar olmak üzere farklı akımların din ve siyaset anlayışları üzerine yoğunlaşacak çalışmalara ihtiyaç vardır.

SONUÇ

Türkiye'de İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı'nda yapılan yüksek lisans çalışmalarını değerlendirdiğimiz bu çalışmamızda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Alanda 2017 yılı başları itibarı ile 350 civarında tez tamamlanmıştır. Tezlerin önemli bir kısmı Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Kayseri gibi büyük şehirlerdeki köklü üniversitelerde yapılmıştır.

2. Tez danışmanları genellikle İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyeleri olmakla birlikte başta Kalam olmak üzere diğer Anabilim Dallarından da danışmanlar atanmıştır. Alan dışından danışmanların kontrolünde yapılan tezlerin bir kısmının konu başlığı, içerik ve metot olarak İslam Mezhepleri Tarihi nosyon ve bakış açısına sahip olmadığı gözlenmiştir.

3. Alanda yapılan ilk çalışmalar genellikle klasik konularda yoğunlaşırken, son dönemde Türkiye içinde ve dışındaki çağdaş İslamî akım ve şahıslar tez konusu olarak çalışılmaya başlanmıştır. Ancak bu alanda alınması gereken ciddi bir mesafe vardır.

4. Genellikle klasik konular tercih edildiği için alan araştırmasına fazla ilgi duyulmamıştır. Çok fazla tercih edilmediği için olsa gerek, alan araştırmalarında metodik bir yetersizlik göze çarpmaktadır.

5. Klasik konularda çoğunlukla mezhebin teşekkül dönemine yoğunlaşmış, sonraki süreçle ilgili yeterli çalışma yapılmamıştır.

6. Dönemsel olarak baktığımızda dört halife, Emevîler ve Abbasîler dönemlerine yoğunlaşmış; Selçuklu ve Osmanlı gibi daha sonraki dönemler hemen hemen hiç çalışılmamıştır.

7. Klasik makâlât türü eserler ve bu eserlerdeki tasnif sistemleri, İmamiye ve Alevîlik-Bektaşîlik konularında sayısal bir yoğunlaşma olmuştur. Yine erken dönemdeki fırkalardan Haricîlik ve Mutezile'ye çağdaşlarına oranla daha fazla ilgi gösterilmiştir. Ancak Mürcie, Zeydiye, İsmailiye, Nusayriye, Dürzîlik, Babîlik-Bahâîlik, Kadiyanîlik-Ahmedîlik gibi mezheplerle Türkiye ve Türkiye dışındaki çağdaş İslam akımlarıyla ilgili çalışma sayısı yetersiz kalmıştır.

8. Ehl-i Sünnet ve alt kollarıyla ilgili de çalışmalar yapılmıştır. Ülkemizdeki Müslümanların çoğunluğunun Hanefî-Maturidî bir çizgide oldukları düşünülürse, bu alanla ilgili tamamlanmış dokuz çalışmanın son derece yetersiz olduğunu, mevcut tezlerin kemiyet olarak bu geleneğin tarihi değişim ve gelişim süreçlerini izah etmekten uzak olduğunu söylemeliyiz.

9. Ülkemizin dini alandaki önemli gerçeklerinden birisi de tasavvuftur. Ancak bu alanda Alevîlik-Bektaşîlik dışındaki çalışma sayısı oldukça yetersizdir. Bu alandaki boşluğu dolduracak ve İslam Mez-

²⁹⁰ Esmâ Selvi, *Türkiye'de Din Anlayışının Oluşmasında Vaaz ve Vaizlerin Rolü*, ÇOMÜSBE, Çanakkale 2015.

²⁹¹ İsa Balcıoğlu, *Erenler İlçesindeki Roman Vatandaşların Dini Tutum ve Davranışları*, SÜSBE, Sakarya 2011.

²⁹² Basri Canpolat, *Günümüz Türkiye'sindeki Dini Akım ve Cemaatlerde Hızır Telakkisi*, MÜSBE, İstanbul 2010.

²⁹³ Mücahit Şahin, *Türkiye'de İslamcılık ve Siyasal İslam*, ÇOMÜSBE, Çanakkale 2016.

hepler Tarihi alanının bakış açısıyla tasavvufi şahıs ve ekolleri ele alacak bilimsel çalışmalara acil ihtiyaç vardır.

10. Bazı tezlerde zaman, mekân, mezhep sınırlamasına gidilmeksizin çok genel bir başlık tercih edildiği, içerikte de bu genel yaklaşımın devam ettiği gözlenmiştir. Oysa İslam Mezhepleri Tarihi, mezhepleri ve onların üretmiş oldukları fikirleri zamanını ve mekânını tespit ederek süreç mantığı içerisinde tarihlendirmeyi hedefler. Bu açıdan özellikle mukayeseli çalışmalarla kavramsal tezlerde çalışmanın belli bir zaman, mekân ve mezheple sınırlandırılması ve süreç mantığı içerisinde değişim ve kırılmaların tespit edilmeye çalışılması hedeflenmelidir.

11. Bazı konularda tekrarlar olduğu, benzer tez konularının çalışıldığı tespit edilmiştir. Tez konusu seçerken daha dikkatli davranılması ve alanda yapılan çalışmalardan haberdar olunması gerektiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmedov, Şahin, *Sâsânî Kültürünün Şia'nın Teşekkülündeki Rolü*, AÜSBE, Ankara 2001.
- Ak, Ahmet, *Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihal'inde İslam Mezheplerinin Tasnifi*, MÜSBE, İstanbul 1996.
- Akkoyunlu, İsmail, *İbn Teymiyye'nin İman Konusunda Mezheplere Bakışı*, AÜSBE, Ankara 2011.
- Akoğlu, Muharrem, *Cahiliye Dönemi Arap Kültürünün Mezheplerin Doğuşuna Etkisi*, EÜSBE, Kayseri 1995.
- Alibekiroğlu, Fatmanur, *Ehlu'r-Rey'in İtikadi Boyutu (Ebu Hanîfe Örneği)*, AÜSBE, Ankara 2011.
- Atalan, Mehmet, *Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sadık*, AÜSBE, Ankara 1998.
- Ateş, Orhan, *İlk Harici Fikirlerin Teşekkülü*, AÜSBE, Ankara 1999.
- Avcu, Ali, *İmâmiyye Şiası'nda İmâmet Anlayışının Doğuşu*, OMÜSBE, Samsun 2002.
- Aydınli, Osman, *İlk Mu'tezilî Fikirlerin Teşekkülü*, AÜSBE, Ankara 1992.
- *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, Hititkitap, Ankara 2008.
- Ballı, Hasan Hüseyin, *İlk Hâricilerde Demokrasi Anlayışı*, DEÜSBE, İzmir 2002.
- Baran, İhan, *İmâmet Nazariyesi Bağlamında Şia'nın Sünnî Kaynaklardaki Referansları*, DÜSBE, Diyarbakır 2011.
- Çelenk, Mehmet, *Muhammed b. Abdulvehhab'ın Hayatı ve İtikadi Görüşleri*, MÜSBE, İstanbul 1999.
- Doğruyol, Feyza, *Şii-İmâmî Geleneğe Gaybet İnancının Temellendirilmesi*, SÜSBE, Sakarya 2014.
- Erdoğan, Mursel, *Maturidîliğin Anadolu'ya Gelişi*, AÜSBE, Ankara 2006.
- Erdoğan, Nuran, *Ebû Müslim Horasanî ve Müslimiyye Hareketi*, AÜSBE, Ankara 2001.
- Gökbalp, Yusuf, *Zeydîlik ve Taberistan'da Yayılması*, AÜSBE, Ankara 1999.
- Gömbeyaz, Kadir, *Makâlât Geleneğinde İmam Eş'arî*, UÜSBE, Bursa 2000.
- Hacımamatov, Zaylabidin, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mezheplerin Rolü*, AÜSBE, Ankara 2001.
- Hakyemez, Cemil, *Bişr b. el-Mu'temir ve Mu'tezile'nin Bağdat Ekolünün Doğuşu*, AÜSBE, Ankara 1998.
- İğde, Muhyittin, *İmam Berbehârî ve Ekolü*, ÇOMÜSBE, Çanakkale 2008.
- Kalaycı, Mehmet, *Hicri V. Asırda Ehli Sünnet*, AÜSBE, Ankara 2005.
- Kaplan, Doğan, *Fuat Köprülü'ye Göre Anadolu Alevliği*, SÜSBE, Konya 2002.
- Karabiber, Kemal, *Fahreddin er-Râzî'ye Göre İslam Mezheplerinin Tasnifi*, HÜSBE, Urfa 1996.
- Kartaloğlu, Habib, *Şeyh Saduk ve Şeyh Müfid Bağlamında İmâmiyye'de Ahbarî-Usûlî Farklılaşması*, SÜSBE, Sakarya 2011.
- Keskin, Yakup, *İmâmiyye Mezhebinin İlk Ortaya Çıkışı ve Belli Başlı İddiaları*, OMÜSBE, Samsun 2001.
- Kocadağ, Yaşar, *Keysâniyye'nin Doğuşu, Gelişimi ve Düşünceleri*, MÜSBE, İstanbul 2004.
- Koçak, Yusuf, *Abbâsiler'in Kuruluş Döneminde Abbâsiyyun-Talibiyun Çekişmesi*, AÜSBE, Ankara 2014.
- Koçoğlu, Kıyasettin, *Maturidî'ye Göre Mürcie*, AÜSBE, Ankara 2000.
- Korkmaz, Siddık, *Abdullah İbn-i Sebe*, SÜSBE, Konya 1996.
- Kutlu, Sönmez, *Mürcie ve İtikadi Görüşleri*, AÜSBE, Ankara 1989.
- Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, AÜSBE, Ankara 1986.
- "Türkiye'de İslam Mezhepleri Tarihi'nin Gelişim Seyrinde Prof. Dr. Ethem Ruhi Fiğlalî'nin Yeri", *Ethem Ruhi Fiğlalî'ya Armağan*, Ankara 2002.
- Rençber, Fevzi, *İstanbul'da Mevcut Cem Evleri ve Faaliyetleri*, MÜSBE, İstanbul 2008.
- Sürmeli, Zeynep, *H. Hasan ve Soyuna Mezhebi Yaklaşımlarla Biçilen Siyasi ve Dinî Rol Problematiklerinin Analizi*, FÜSBE, Elazığ 2012.
- Şahin, Hanifi, *Bâtınlık Alevilik İlişkisi*, AÜSBE, Erzurum 2002.
- Şenzybek, Aytekin, *Dürzilik: Doğuşu ve Temel Prensipleri*, SÜSBE, Konya 2001.
- Tan, Muzaffer, *Bâtınlık Kavramı ve Batını Fırkalarının Tasnifi Meselesi*, AÜSBE, Ankara 2000.
- Topaloğlu, Fatih, *H. Ali'nin Hz. Osman Dönemi Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu*, DEÜSBE, İzmir 2001.
- Tuğrul, Talip, *Tunceli Alevliğinde İnanç ve İbâdet (Sarı Saltık Ocağı Örneği)*, MÜSBE, İstanbul 2006.
- Türkel, Rifat, *İnanç Esasları Açısından Nusayrîlik-Alevîlik Mukayesesi*, MÜSBE, İstanbul 2001.
- Üçer-Cenkso, *el-Hifî'nin es-Seyfû'l-Bâtır Adlı Eseri ve Mezhepler Tarihindeki Yeri*, OMÜSBE, Samsun 1998.
- Ümit, Mehmet, *Hicri III. Asırda Şii Mutezile İmâmet Tartışmaları ve İskâfî'nin Yeri*, AÜSBE, Ankara 1996.
- Ünal, Bülent, *Semantik Açısından Kur'an'da Hilâfet Kavramı*, DEÜSBE, İzmir 1990.
- Ünlüsoy, Kamile, *İslâm Düşünce Tarihinde Vesâyet Problemi (Hicri I. ve II. Asırlar)*, SDÜSBE, Isparta 2005.
- Yavuz, Abdullah Ömer, *Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu'tezile*, EÜSBE, Kayseri 2015.
- Yıldız, Harun, *İlk Dönem Haricilerinin Doğuşunu Etkileyen Sosyo-kültürel Faktörler*, OMÜİFD, Samsun 1998.
- Yönem, Ahmet, *Mehdîlik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri*, AÜSBE, Ankara 1998.
- <http://ktp.isam.org.tr/?url=tezlih/records.php> (22.11.2017).